

FAKULTET ZA KRIMINALISTIKU,
KRIMINOLOGIJU I SIGURNOSNE STUDIJE

Kriminalističke teme

Časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

Godište VIII Sarajevo, 2008
ISSN 1512-5505

Broj 3-4

Kriminalističke teme *časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije*

Razlozi za pokretanje časopisa su naučni, edukativni i društveni. Naučne potrebe i opravdanost izlaženja časopisa su u funkciji prezentacije naučnih dostignuća na polju kriminalistike, kriminologije i sigurnosnih studija kao i drugih disciplina koje se prožimaju sa navedenim oblastima. Edukativna funkcija časopisa je od šireg značaja sa aspekta permanentnog praćenja i usvajanja novih saznanja iz domena kriminalistike, kriminologije i sigurnosnih studija. Društvena opravdanost za pokretanje časopisa je imperativ vremena budući da je po svojoj strukturi jedinstven u Bosni i Hercegovini. Društvo se mora uspješno organizirati i suprostaviti rapidno rastućim i sve složenijim antisocijalnim devijantnim i kriminalnim pojavama. Ciljevi časopisa su prezentacija naučne i stručne misli. (Izvod iz koncepcije časopisa *Kriminalističke teme*)

IZDAVAČ

Univerzitet u Sarajevu
Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i
sigurnosne studije
Sarajevo

ZA IZDAVAČA

Dr. sc. Ramo Masleša, dekan

ADRESA

Zmaja od Bosne 8, 71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
e-mail: krimteme@fknbih.edu

UDC 434.9 ISSN 1512-5505

*Časopis je upisan u Evidenciji javnih glasila FBiH
pod rednim brojem 773 od 13.03.1998. godine.*

UREĐUJE - Redakcija časopisa:

Dr. sc. Muhamed Budimlić, glavni i odgovorni urednik
Dr. sc. Muslija Muhović
Dr. sc. Haris Halilović
Mr. sc. Almir Maljević
Mr. sc. Darko Datzler
Mr. sc. Eldan Mujanović
Beba Ešrefa Rašidović

DTP

Predrag Puharić

ŠTAMPA

Graffo-M, Sarajevo

ZA ŠTAMPARIJU

Edin Milavica, dipl. ing. graf. teh.

DIZAJN KORICA

arik Jasenković

*Svi radovi objavljeni u časopisu su recenzirani u skladu
odredbama Pravilnika o uređivanju i izdavanju časopis
Kriminalističke teme.*

*Prilozi objavljeni u časopisu referiraju se u / Journal
Criminal Justice Issues (Kriminalisticke teme) is indexe
abstracted in:*

CSA Sociological Abstract
EBSCO SocINDEX
EBSCO SocINDEX Full Text

Kriminalističke teme

ZNAČAJ UVIDAJA KOD DOKAZIVANJA KRIVIČNIH DJELA SILOVANJA: TEORIJA I PRAKSA <i>Nebojša BOJANIĆ, Irma DELJKIĆ, Marija LUČIĆ-ĆATIĆ</i>	299
PROUČAVANJE UTICAJA NEFORMALNE EKONOMIJE NA UVOZ U BIH <i>Mirsad AJETI</i>	319
VISOKOŠKOLSKE BIBLIOTEKE I EDUKACIJA KORISNIKA - MODEL FAKULTETA KRIMINALISTIČKIH NAUKA SARAJEVO <i>Beba RAŠIDOVIĆ</i>	333
DRUGI KRIMINOLOGIJSKI (LIETNI) KURS „TEHNIKA, NADZOR, KAZNENI POSTUPAK“ <i>Darko DATZER</i>	347

ZNAČAJ UVIĐAJA KOD DOKAZIVANJA KRIVIČNIH DJELA SILOVANJA: TEORIJA I PRAKSA

THE IMPORTANCE OF CRIME SCENE INSPECTION IN INVESTIGATING RAPE CRIMES: THEORY AND PRACTICE

Nebojša BOJANIĆ
Irma DELJKIĆ
Marija LUČIĆ-ČATIĆ

Sažetak

U ovom radu autori žele ukazati na značaj vršenja uviđaja u procesu istraživanja i dokazivanja krivičnih djela silovanja. Silovanje predstavlja ozbiljan zločin, čije implikacije se manifestuju na čovjekovom fizičkom i psihičkom integritetu sa veoma teškim i dugotrajnim posljedicama, kako za individuu, tako i za društvo u cjelini. Iako istraživanje krivičnih djela silovanja implicira primjenu divergentnih operativno-kriminalističkih mjera i radnji, kao i radnji dokazivanja, cijeneći značaj materijalnih tragova u rasvjetljavanju i otkrivanju počinitelja ovog krivičnog djela, posebno se ističe značaj provođenja uviđaja koji treba osigurati najveći broj dokaza materijalne prirode. U radu se nadalje iznose rezultati empirijskog istraživanja o uticaju kriminalističkih procedura na kvalitetu i efikasnost presuđivanja krivičnih djela silovanja, čiji rezultati ukazuju da nesprovođenje uviđaja, ili njihovo sprovođenje od strane nekompletne uviđajne ekipe ima direktne reprekusije na donošenje sudskih presuda za ova djela. Stoga provođenje uviđaja predstavlja nužnost kod otkrivanja i dokazivanja svakog konkretnog krivičnog djela silovanja, obzirom da nedostatak materijalnih dokaza, i uvažavanje isključivo personalnih, neće polučiti adekvatnim rezultatima u krivičnom postupku.

Ključne riječi:

silovanje, uviđaj, dokazi, kriminalistička istraga

Abstract:

This article examines the importance of crime scene inspection in the process of solving rape crimes, where this sexual offence endangers person's emotional and physical integrity, in which cases implications for victims are long lasting and serious. Although different investigative activities are applied in the process of solving rape crimes, this article suggests that investigative activity in these cases

should mostly depend upon physical evidence that can be obtained through crime scene inspection. The article is also based on certain findings from the research on recorded rape crimes in Bosnia and Herzegovina, where findings indicate that if crime scene inspection is not undertaken, or if it is undertaken by qualitatively and quantitatively uncompleted crime scene inspection team, this will have direct impact on the conviction rates. Therefore, to improve criminal justice's response in rape case, crime scene inspection should be carried with no exception to collect vital evidence. Ignoring the physical evidence, and relying only to victim's and witness statements cannot ensure the success of crime investigation and conviction.

Key words:

rape, crime scene inspection, evidence, criminal investigation

Uvod

Operativno-procesni sistem otkrivanja i istraživanja krivičnih djela predstavlja sistem metodike istraživanja pojedinih kategorija krivičnih djela kao model sui generis. Kriminalistička obrada krivičnih djela podrazumijeva poduzimanje ne samo opštih operativno-taktičkih radnji, već i istražnih, s tim što se opšte poduzimaju po pravilu na početku i tokom kriminalističke obrade, a istražne na kraju, kada treba obradu finalizirati ili pak u pokrenutom krivičnom postupku. Tako se uviđaj kao istražna radnja dosta često poduzima i prije formalnog pokretanja istrage u cilju prijavljivanja djela i podnošenja izvještaja nadležnim organima, kao i prikupljanja dokaza materijalnih i personalnih. Metodika provođenja uviđaja kao primarno procesne radnje prožeta je i kriminalističkim sadržajima, koji su determinisani prirodom pojedinih vrsta krivičnih djela, te se stoga u kontekstu navedenog može govoriti o specifičnostima provođenja uviđaja kod krivičnog djela silovanja.

Silovanje kao delikt seksualnog nasilja predstavlja ozbiljan zločin kojim se napada čovjekov fizički i psihički integritet, a posljedice po žrtvu su teške i dugotrajne.¹ Nadalje, ovaj delikt izaziva osjećaj straha, nesigurnosti i uznemirenosti kod građana, te ima širok sociološki, kriminološki i društveno-politički značaj i posljedice (Pavišić i Modly, 1999). Radi se o krivičnom djelu koje uveliko prati tamna brojka, pa tako postaje jasno da broj prijavljenih krivičnih djela silovanja nije pokazatelj stvarnog stanja kada je riječ o izvršenju ovog delikta. Iako je tradicionalno broj osuda za krivičnih djela silovanja nizak upravo zbog neprijavljivanja silovanja, ipak u posljednjih 25 godina evidentno je povećanje broja prijave za ovo krivično djelo (Withey,

---

¹ Iako u teoriji egzistiraju brojna određenja pojma silovanja, za potrebe ovog rada prihvatamo određenje krivičnog djela silovanja prema važećim Krivičnim zakonima u BiH, gdje se pod silovanjem podrazumijeva upotreba sile ili prijetnje na život ili tijelo te ili njoj bliske osobe, kako bi se prisilila na spolni snošaj ili s njim izjednačenu radnju. O krivičnom djelu silovanja u krivičnom zakonodavstvu BiH, vidi više: Savjet/Vijeće Evrope i Evropska komisija, Komentari krivičnih/kaznenih zakona u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2005.

2007). Polazeći od navedenog, kao i činjenice da se radi o jako osjetljivom području za organe represije, treba istaći da kriminalističko istraživanje silovanja za razliku od ostalih krivičnih djela zahtijeva jedan sasvim drugačiji pristup, koji treba da obezbijedi materijalne dokaze koji su krucijalni kako bi se počinitelj ovog zločina osudio.² Stoga kriminalistička strategija istraživanja i dokazivanja silovanja mora biti prilagođena ne samo specifičnostima koje prate ovo krivično djelo, već i okolnostima svakog konkretnog slučaja.

Ne ulazeći u teorijska promišljanja o drugim krivičnim djelima, i ne umanjujući značaj personalnih dokaza, mišljenja smo da je za dokazivanje silovanja presudno prisustvo materijalnih dokaza, obzirom da ovo krivično djelo kao niti jedno drugo, prati stigma o lažnom prijavljivanju. Naime, za delikte silovanja je karakteristično da se iskaz žrtve kao važan personalni izvor informacija prihvaća s nepovjerenjem, kako zbog emocionalnog stanja žrtve nakon silovanja, tako i zbog predrasuda organa krivičnog gonjenja. U prilog navedenom govore i rezultati jedne londonske studije iz 1985. godine, gdje je od ukupno 149 žena koje su bile silovane, njih 79 % izjavilo da nisu prijavile ovo krivično djelo zbog bojazni da će se policija prema njima ophoditi nekorektno, dok se 21 % ispitanica odlučio da ne prijavi silovanje zato što su bile isuviše traumatizovane da bi se suočile sa ispitivanjem (Harris i Grace, 1990). Stoga je i cilj ovog rada ukazati na najvažnije aspekte primjene operativno-kriminalističkih i radnji dokazivanja kod otkrivanja i dokazivanja silovanja, a posebno uviđaja koji se kao jedna od najvažnijih etapa kriminalističke istrage sastoji od opažanja, pronalaženja, registrovanja i fiksiranja tragova i predmeta na mjestu kriminalnog događaja. Ovdje treba istaći da izuzetna složenost otkrivanja i dokazivanja krivičnog djela silovanja vodi ka nizu specifičnosti vršenja uviđaja kada je riječ o ovom djelu. Dokazi pronađeni na mjestu događaja silovanja su obično jedina veza između žrtve i napadača, i najčešće jedini način da se sa sigurnošću identificira osumnjičeni i privede licu pravde. Stoga će i rezultati empirijskog istraživanja o kriminalističkim procedurama kod istraživanja silovanja u ovom radu poslužiti za izvođenje zaključaka o značajnosti provođenja uviđajnih radnji kod krivičnog djela silovanja, kao i povezanosti ovih radnji sa efikasnijim procesuiranjem ove vrste krivičnih djela.

Kriminalistički aspekti otkrivanja i dokazivanja silovanja

Metodika istraživanja krivičnog djela silovanja predstavlja kompleksan zadatak koji se postavlja pred kriminalističke istražitelje, obzirom da se radi o krivičnom djelu koje na osobito grub način pogađa najintimniju sferu ljudskog života, i atakuje kako na spolni, tako i na cjelokupni integritet osobe. Obzirom da silovanje kao delikt ima veoma složenu strukturu, time moraju postojati i zasebni kriminalističko-metodički sadržaji istraživanja ovog krivičnog djela, koji zahtijevaju timski, stručan, planski i

---

² O pitanju dokaza kod istraživanja i dokazivanja silovanja vidi studiju: J. Harris i S. Grace (1990). *A Question of Evidence? Investigating and Prosecuting Rape in the 1990's*. London: Home Office

sistemski koncipiran, organizovan i naučno utemeljen otkrivački i dokazni rad tijela u postupku (Modly, 1996). Radi se naime o posebnoj metodici u okviru koje je potrebno izdvojiti algoritme radnji i istražitelja (Modly, 1998). Uzevši pomenuto u obzir, treba istaći da metodika otkrivanja i dokazivanja silovanja implicira primjenu kriminalističko-operativnih taktičkih i tehničkih radnji i mjera, kao i primjenu radnji dokazivanja, gdje primjena istih mora biti uslovljena konkretnim operativnim ili procesnim situacijama, koje su dinamične i stalno se mijenjaju. Od momenta saznanja da je počinjeno krivično djelo silovanja, redosljed poduzimanja pojedinih radnji kriminalističke obrade direktno će zavistiti od prirode i kvantiteta relevantnih informacija kojima tada raspoložu organi gonjenja. Na početku kriminalističke obrade treba postaviti što više verzija, na kojima se uz raspoložive informacije i indicije temelji planiranje kriminalističke obrade silovanja (Krivokapić i Krstić, 1999).

Nakon što je sačinjen plan kriminalističke obrade, dijapazon daljih kriminalističkih procedura kod silovanja zavistiti će od samog načina izvršenja krivičnog djela, te odnosa počinioca i žrtve, krećući se u kriminalističko-spoznajnom lancu od početne sumnje do materijalne istine (Bojanić, 2007). Kao vodilja kod kriminalističkog istraživanja silovanja će svakako poslužiti podjela istraživačkog procesa na preliminarni i naknadni, gdje bi preliminarno istraživanje podrazumijevalo vršenje uviđaja, prikupljanje i osiguranje dokaza i njihovih lokacija, intervjuisanje dostupnih personalnih izvora informacija, dok bi naknadno istraživanje obuhvatalo analizu rezultata preliminarnog istraživanja i iniciranje novih mjera i radnji, analizu zakonske signifikantnosti informacija i dokaza, podnošenje zahtjeva za određene vrste vještačenja, identificiranje i lociranje počinitelja, konsultacije sa tužiocem i slično (Pavišić, 2002). Polazeći od pomenute podjele kriminalističkog istraživanja, osiguranje mjesta događaja kod krivičnog djela silovanja pored toga što predstavlja inicijalnu fazu istraživanja, ono sadrži i niz specifičnosti. Naime, dolaskom policijskog službenika na mjesto događaja gdje je zatečena žrtva, od istog se zahtijeva da pruži primarnu pomoć žrtvi, pri tom permanentno vodeći računa o traseološkim razlozima i dokaznim potrebama. Kako bi se navedeno moglo poduzeti, neophodno je uspostaviti interpersonalnu komunikaciju sa žrtvom, što može biti otežano samim psihofizičkim stanjem žrtve. Iznimno važna mjera prvog zahvata u ovoj fazi, a u cilju hvatanja počinioca i obezbjeđenja tragova krivičnog djela je obavljanje informativnog razgovora sa žrtvom, koji će uveliko biti uslovljen psihofizičkim stanjem žrtve, te stoga treba voditi računa da ne dođe do sekundarne viktimizacije žrtve. Od žrtve treba tražiti da se izjasni o slijedećim okolnostima: činjenicama koje su od značaja za utvrđivanje identiteta počinioca i pronalaženja njegove odjeće; o ranijim eventualnim odnosima počinioca i žrtve; o okolnostima uspostavljanja kontakta koji je prethodio krivičnom djelu; o lokaciji mjesta (opis mjesta) događaja i promjenama koje su nastale kao posljedica izvršenog krivičnog djela; opisu radnji koje je poduzeo počinitelj prilikom izvršenja krivičnog djela; otporu koji je žrtva pružala; ponašanju počinioca prije, za vrijeme i nakon izvršenja krivičnog djela; uslovima vidljivosti, vremenskom trajanju kontakta sa počiniocem, te mogućnostima prepoznavanja počinioca; vlastitom ponašanju i radnjama koje je poduzela nakon što je krivično djelo izvršeno (Simonović, 2004). Ukoliko se iz iskaza žrtve ustanovi da se radi o

poznatom počiniocu, kriminalističke procedure će predstavljati verifikacione procedure usmjerene na provjeru postojećih operativnih spoznaja, umnogome gubeći heuristički karakter zbog aplikacije potvrdno-negacijskih metoda utvrđivanja istine (Vodinić, 1985). Nasuprot ovome, istraživanje krivičnog djela silovanja po nepoznatom počiniocu je po svojoj svrsi primarno heurističkog karaktera, usmjereno na otkrivanje novog i nepoznatog, te je samim tim mnogo kompleksnije.

Značaj uviđaja kod dokazivanja krivičnih djela silovanja

Provođenje uviđaja kod silovanja iznimno je važan element istraživanja i dokazivanja ovog seksualnog delikta, obzirom da uviđaj sublimira misaono logički i gnoseološki proces koji omogućava pronalazak relevantnih činjenica važnih za pokretanje i vođenje krivičnog postupaka.³ U procesu vršenja uviđaja utvrđuju se činjenice i okolnosti koje posredno ukazuju na mogućnost postojanja krivičnog djela silovanja, na određenu osobu kao počinioca, te na druge činjenice i okolnosti vezane za djelo ili počinioca, ali i one koje se utvrđuju izravno, gdje se vrši neposredno uvjeravanje u postojanje ili nepostojanje određene činjenice, bez posredovanja nekih drugih činjenica.

Posebnosti uviđaja kod silovanja uslovljeni su specifičnostima tragova koji nastaju kao posljedica izvršenja ovog krivičnog djela, čiji će pronalazak i fiksiranje biti od značaja za razrješenje događaja i otkrivanje počinitelja. Upravo su ti materijalni tragovi od neprocjenjivog značaja, obzirom da imaju presudnu ulogu u dokazivanju silovanja, kako za osumnjičenog ili optuženog, tako i za žrtvu. Iako kriminalistička i krivično-procesna teorija najčešće usvaja podjelu uviđaja na dvije faze: statičku i dinamičku, mišljenja smo da daleko kvalitetnije sprovođenje uviđaja garantira njegova podjela na pet faza: informativno-orijentacijsku i organizacijsku fazu, statističko-identifikacijsku fazu, dinamičku, kontrolnu i finalnu fazu (Modly, 1999). Ipak, prije poduzimanja uviđajnih radnji, gotovo kao prethodni stadij uviđaja, odnosno prva radnja koju treba poduzeti po saznanju za izvršeno krivično djelo silovanja jeste određivanje, označavanje i osiguranje mjesta događaja, koje između ostalog, ima važnu ulogu u očuvanju tragova i predmeta. Od sposobnosti policajaca koji osiguravaju dokaze na mjestu događaja zavisit će i rad kriminalističkih tehničara u pravcu izoliranja i prikupljanja dokaza (Carney, 2004). U toku informativno-orijentacijske i organizacijske faze, uviđajni organ i stručne osobe se informišu o stanju na mjestu događaja kako vlastitim opažanjem, tako i na osnovu izjava osoba koje zateknu (Petrović, 2004). Dakle, osobito je bitno da se tužitelj i kriminalistički tehničar odmah konsultuju sa policijskim službenicima koji su vršili obezbjeđenje mjesta događaja, radi informisanja o dotadašnjem toku događaja i utvrđivanja eventualnih promjena na mjestu događaja, a koje se mogu odnositi na žrtvu, trago-

---

³ Uviđaj podrazumijeva zapažanje, utvrđivanje i razjašnjavanje pojedinih okolnosti i činjenica, koje su od značaja za postupak u pojedinom krivičnom djelu (Vodinić, 1996).

ve,⁴ uticaj atmosferskih promjena, prisustvo nekih drugih osoba, itd. Ovdje bi posebno naglasili da uviđajni organ treba još jednom provjeriti da li je mjesto događaja propisno osigurano, te ga po potrebi proširiti ili suziti. U narednoj statističko-identifikacijskoj fazi uviđaja neophodno je bez dodirivanja i pomjeranja izvršiti pregled mjesta događaja, fotografisati zatečeno stanje, obilježiti i opisati pronađene tragove i predmete koji su u vezi sa učinjenim djelom, te izvršiti potrebna mjerenja. Prilikom vršenja uviđaja kod krivičnog djela silovanja, ovu fazu je potrebno sprovesti u što kraćem vremenskom intervalu, obzirom na postojeću opasnost mogućeg uništenja i oštećenja tragova silovanja, osobito kada se radi o tragovima humanoidnog porijekla koji vrlo brzo postaju nepodobni za identifikaciju. Upravo pasivnost pomenute faze predstavlja njenu glavnu razliku od naredne dinamičke, u kojoj istražitelji aktivnom participacijom utiču i mijenjaju mjesto događaja. Naime, u ovoj fazi će se pristupiti otkrivanju, razgledavanju, proučavanju, osiguravanju i fiksiranju pojedinih objekata uviđaja koji se javljaju u obliku tragova i predmeta kao što su: sperma, krv, dlake, pljuvačka, vaginalni sekret, usna flora, otisci prstiju, tragovi stopala, oruđe, oružje, i slično. Navedeno je od posebne važnosti obzirom da samo ispravno prikupljeni i fiksirani tragovi mogu poslužiti kao dokazi u krivičnom postupku, što bi u konačnici dovelo do pravedne presude. Podjednako značajna je i kontrolna faza uviđaja u kojoj svi članovi uviđajnog tima sagledavaju rezultate provedenog uviđaja, prave kratke analize urađenog, donose odluke o ponavljanju izvršenih i poduzimanju još nekih novih radnji i mjera, i tragaju za eventualnim propustima, kako bi se isti mogli ispraviti i otkloniti dok uviđaj još nije okončan (Bošković, 1998). I na kraju, u finalnoj fazi treba završiti sastavljanje zapisnika, kompletirati skice, te sačiniti zahtjeve za vještačenjima određenih predmeta i tragova.

Obzirom da mjesto događaja ima veliku ulogu u istraživanju seksualnih delikata, kao jedna od specifičnosti uviđaja kod krivičnog djela silovanja javlja se plurilokalizacija mjesta događaja. Polazeći od toga da mjesto vršenja uviđaja predstavlja ono mjesto gdje je krivično djelo pripremano, gdje je preduzeta radnja izvršenja i nastupila posljedica, te svako drugo mjesto na kojem se mogu naći tragovi krivičnog djela, uviđaj kod krivičnog djela silovanja je prema konkretnoj procjeni neophodno vršiti na što većem broju mjesta na kojima bi se mogli pronaći relevantni materijalni tragovi. Ono što je posebno specifično za uviđaj kod silovanja jeste da se on ima vršiti i na osobama: žrtvi, te eventualnom počinitelju, u kojem slučaju će se raditi o tjelesnom pregledu kao vrsti uviđaja. Naime, potrebno je istaći da se tjelesni pregled kao oblik uviđaja po svojoj formi razlikuje od tjelesnog pregleda kao vještačenja. Stručno lice medicinske struke koje će pod neposrednim rukovođenjem organa postupka vršiti tjelesni pregled nije vještak, te nalazi do kojih se takvim pregledom dođe mogu poslužiti za vještačenje. Prilikom sprovođenja tjelesnog pregleda kao forme uviđaja izvršiti će se samo opažanje tragova krivičnog djela i utvrđivanje činjenica, koji će se kao dokaz pojaviti u formi zapisnika o uviđaju. Također je potre-

---

⁴ O specifičnostima tragova kod krivičnog djela silovanja vidi više u: Bošković, M. (1998). *Kriminalistika metodika I*. Beograd: Policijska akademija

bito naglasiti da obzirom na prirodu samog krivičnog djela silovanja i mogućnosti traseološke izmjene mjesta događaja, uviđaj je neophodno sprovesti prema načelu hitnosti postupanja. Ta hitnost postupanja uslovljena je činjenicom da krivično djelo silovanja karakteriše prisustvo mnoštva nestalnih tragova, koji zbog svoje strukture nisu otporni na djelovanje atmosferskih pojava, ili pak onih koji zbog svojstva svoje materije podlježu nestajanju, te zbog djelovanja počinitelja ili drugih osoba usmjerenih na uništenje tragova.

Cijeneći prethodno pomenuto, gotovo od krucijalnog značaja je i sastav uviđajne ekipe u pravcu njene potpunosti i kvalifikovanosti. Nepobitno je da uviđajni organ u svom sastavu mora imati nadležnog tužitelja i osobu kriminalističko-tehničke struke, ali pored navedenih, mišljenja smo da se prisustvo osoba druge struke koje je neophodno za utvrđivanje činjenica u postupku javlja kao imperativ. Obzirom na specifičnosti materijalnih tragova koji nastaju izvršenjem krivičnog djela silovanja, za adekvatno utvrđivanje činjenica u postupku, držimo da sveobuhvatno rasvjetljavanje i dokazivanje ovog krivičnog djela nije moguće bez prisustva stručnih osoba i vještaka. Tako će tragovi na licu mjesta diktirati i stručni profil osoba koje će biti sudionici uviđaja. Stručna lica i vještaci će u biti predstavljati sudionike uviđaja, koji za razliku od nadležnog tužitelja i kriminalističkog tehničara ne mogu sprovesti ili rukovoditi određenim radnjama dokazivanja koje spadaju u nadležnost organa postupka. Naime, stručna lica postupajući po pravilima određene struke primijenit će postulate i dostignuća iste u svrhu utvrđivanja činjenica u postupku, dok je prisustvo vještaka neophodno radi što boljeg upoznavanja sa situacijom na mjestu događaja, kako bi imali priliku da što bolje, jasnije i vjerodostojnije daju nalaz i mišljenje. U okolnostima sprovođenja uviđaja od strane ovako kompletiranog uviđajnog organa, uloga kriminalističkog tehničara, pored uobičajenih zadataka, treba obuhvatiti i koordinaciju sudionika uviđaja, njihovo upoznavanje sa terenom i trenutnim stanjem stvari, te predočavanjem šta se od njih u konkretnom slučaju očekuje. Tako postupajući, kriminalistički tehničar bi trebao poznavati elementarne postulate iz što šireg spektra naučnih oblasti kako bi mogao, adekvatno se rukovodeći pojedinim procesnim radnjama, osigurati maksimalan rezultat u traseološkom pogledu, te ispravno ocijeniti način izvođenja dokaza, kao i same izvedene dokaze.

Pored izuzetne važnosti sastava uviđajne ekipe, obzirom na traseološke specifičnosti krivičnog djela silovanja, ništa manje nije bitna ni tehnička opremljenost iste. Osobnost krivičnih djela silovanja uslovljava razlike među sredstvima kojima se vrši uviđaj, diktirajući kao nužnost primjenu savremenih dostignuća iz oblasti prirodnih i tehničkih naučnih disciplina. Smatramo da prilikom provođenja uviđaja posebnu pažnju treba posvetiti pronalaženju, izuzimanju i adekvatnom pakovanju bioloških tragova koji su podobni za vršenje DNK analize, kako bi se utvrdio identitet ili činjenice da li otkriveni tragovi materija potiču od osumnjičenog, odnosno optuženog i žrtve. Uz sve navedene specifičnosti uviđaja, na koncu je potrebno istaći veliki značaj zapisnika o uviđaju, obzirom da je isti osnovni zakonski propisan način fiksiranja činjeničnog stanja (Modly, 1999). Obzirom na pomenuto, sadržaj zapisnika o uviđaju treba biti objektivni odraz događaja i stanja utvrđenog neposrednim opa-

žanjem i poduzimanjem drugih radnji, bez iznošenja ličnih mišljenja i zaključaka sudionika uviđaja. Svaki nedostatak zapisnika o uviđaju može ozbiljno ugroziti otkrivanje počinitelja i dokazivanje ovog kompleksnog krivičnog djela.

Specifičnost primjene operativno-kriminalističkih radnji i mjera kod krivičnog djela silovanja

Najprisutnije operativno-taktičke radnje koje se poduzimaju po nepoznatom počiniocu kada je riječ o silovanju jesu prikupljanje obavještenja i kriminalističke provjere, korištenje kriminalističkih evidencija, poligrafsko testiranje, provjera alibija tajna opservacija, postavljanje zasjeda, upotreba specijalno dresiranih pasa, itd. Svaku od pomenutih radnji kada se primjenjuju u vezi sa krivičnim djelom silovanja karakterišu određene specifičnosti. Iako je opšte pravilo da se prikupljanje obavještenja može obaviti na svakom mjestu i u bilo koje vrijeme, ipak kod krivičnog djela silovanja, obavještenja je najbolje prikupljati na mjestu samog događaja, obzirom da je hitnost prikupljanja diktirana kako dokaznim tako i operativnim razlozima. Dijapazon osoba sa kojima će se obaviti informativni razgovor će prevashodno zavisiti o informacija prikupljenih od žrtve o počinitelju (npr. kada iskaz žrtve upućuje da je počinitelj povrijeđen, razgovor će se obaviti sa osobama iz zdravstvenih ustanova za koje se pretpostavlja da im se počinitelj mogao obratiti za pomoć). Također, na osnovu ličnog opisa koji je dala žrtva potrebno je sačiniti fotografije počinitelja korištenjem posebnih tehnika vizuelnog modeliranja, kao što su fotorobot, kompjutersko modeliranje likova, i slično.

Nadalje, važan segment kriminalističkog istraživanja silovanja u slučajevima kada je počinitelj nepoznat, predstavlja upotreba operativnih evidencija, gdje se najčešće koriste albumi fotografija počinitelja krivičnih djela i modus operandi evidencija, a u cilju izvršenja kriminalističkih provjera pojedinih lica na analitičkom i produbljenom principu. Pretraživanje MOS (modus operandi) evidencija omogućava uvid u spisak svih registrovanih izvršilaca seksualnih delikata, te utvrđivanje da li je neko od njih i počinitelj konkretnog djela silovanja (Aleksić, 1985). Pored upotrebe kriminalističkih evidencija, preporučljiva je i korisna upotreba poligrafskog testiranja osumnjičenog, ali u određenim slučajevima i navodne žrtve. Naime, poligrafsko testiranje osumnjičenog, uz njegov pristanak je korisno kako radi pronalaženja dokaza, tako i radi brzog eliminisanja nevinih osoba, dok je upotreba poligrafa kod navodne žrtve preporučljiva u slučajevima postojanja indicija koje ukazuju na lažno optuživanje (Simonović, 2004). Dakle, rezultati poligrafskog testiranja predstavljaju jedan oblik orijentacije za usmjeravanje daljnjeg toka kriminalističkih procedura. Ovakvo usmjeravanje može voditi ka provjeravanju alibija osumnjičene osobe, kako bi se utvrdilo da li je ista bila na mjestu izvršenja krivičnog djela u vrijeme kada je ono izvršeno. Najveću pažnju je potrebno posvetiti utvrđivanju da li se alibi proteže na cjelokupno kritično vrijeme, ili na samo jedan njegov dio, što zahtijeva detaljne provjere istog (Krivokapić, 1997). Provjeru alibija uvijek treba obaviti prema načelu hitnosti, ali i poštujući ostala kriminalistička načela. Također, prilikom otkrivanja nepoznatog počinioca, a osobito onog koji ponavlja krivična djela silovanja prepo-

ručljiva je primjena tajne opservacije, postavljanje zasjeda, pojačana kontrola šireg područja, korištenje mamaca, te korištenje specijalno dresiranih pasa. I na kraju treba istaći da ove operativno-kriminalističke radnje trebaju biti povjerene kriminalističkim istražiteljima koje imaju adekvatno iskustvo u području istraživanja silovanja, koji su taktični, i nadasve diskretni.

Specifičnost primjene ostalih radnji dokazivanja kod krivičnog djela silovanja

Pored primjene operativno-taktičkih radnji u slučajevima kada je izvršeno silovanje, za istraživanje ovog krivičnog djela od izuzetnog je značaja i primjena radnji dokazivanja, obzirom da iste omogućavaju uočavanje i fiksiranje tragova i predmeta koji su od presudne važnosti za otkrivanje i dokazivanje ovog delikta. Stoga imajući u vidu važnost osiguranja materijalnih dokaza kod otkrivanja i dokazivanja silovanja, jedna od najvažnijih dokaznih radnji koju treba poduzeti neposredno nakon osiguranja mjesta događaja je uviđaj, o čemu se detaljnije elaborirati u nastavku rada. Slijedeća nemalo bitna dokazna sredstva u toku sprovođenja kriminalističke istrage predstavljaju iskaz osumnjičenog i iskaz svjedoka, koji pored toga što predstavljaju izvore novih spoznaja, ujedno čine i kontrolne mehanizme za provjeru validnosti ranije pribavljenih dokaza. Pored procesno-pravnog aspekta davanja iskaza, posebnu pažnju treba posvetiti i psihološkom, obzirom da su percepcija, apercepcija, memorisanje i reprodukcija različiti kod svih pojedinaca. Stoga razgovor sa osumnjičenim i svjedocima treba biti prilagođen njihovim psihofizičkim i socijalnim karakteristikama, što implicira da kriminalistički istražitelj u velikoj mjeri mora poznavati praktičnu psihologiju, te poznavati kriminalističko-taktička pravila saslušavanja pojedinih kategorija svjedoka. Kada je riječ o svjedocima posebnu pažnju treba posvetiti otkrivanju motiva "zainteresovanih svjedoka", obzirom na mogućnost produciranja neistinitih iskaza zbog različitih personalnih odnosa bilo sa žrtvom ili sa počiniteljem. Kada to konkretna situacija nalaže svjedoci će se pozvati da izvrše prepoznavanje osoba ili predmeta koje su ranije opažali, a koji su u vezi sa izvršenjem krivičnog djela silovanja.

Nadalje, pretresanje stana, prostorija i osoba, kao i njihovih pokretnih stvari izvan stana, kao radnju dokazivanja kod silovanja treba poduzeti u svim onim situacijama kada postoji dovoljno osnova za sumnju da se mogu pronaći počinitelac, saučesnik, te tragovi ovog krivičnog ili predmeti važni za vođenje krivičnog postupka. U toku vršenja pretresa potrebno je oduzeti sve predmete koji su u vezi sa izvršenjem silovanja, te o tome obavezno izdati potvrdu o oduzimanju predmeta, kako ne bi došlo do gubitka procesnog značaja dokaza. Kako se tokom vršenja uviđaja i pretresanja dolazi do tragova i predmeta koji su u vezi sa izvršenjem krivičnog djela silovanja, nameće se neophodnost provedbe različitih vrsta vještačenja, te se stoga može govoriti o biološkim, odontološkim, mikrobiološkim, botaničkim, traseološkim, hemijskim, sudskomedicinskim vještačenjima, DNK vještačenjima, psihijatrijskim i psihološkim, te drugim vještačenjima. Kao važna specifičnost vršenja uviđaja kod delikta silovanja javlja se i potreba za situacionim vještačenjima na mjestu

kriminalnog događaja, koja su uslovljena prirodom tragova koji se javljaju u svakom konkretnom slučaju izvršenja ovog krivičnog djela.

Kada se radi o silovanju, izuzetno je važno da se izvrši tjelesni pregled žrtve i osumnjičenog od strane ljekara kvalificiranih za određena područja medicine, kako bi se prikupio i fiksirao što veći broj dokaza. Tako kod žrtve treba tražiti tragove nasilja, odbrambene tragove, tragove obljube, te kontaktne mikro tragove koji su prilikom silovanja prenijeti kako sa učinioca, tako i sa mjesta događaja na tijelo žrtve. Kod osumnjičenog pak treba tražiti tragove koje je žrtva načinila prilikom odbrane, tragove koji ukazuju na spolni odnos sa žrtvom (npr. genitalne izlučevine), te ostale tragove koji ukazuju na blizak tjelesni kontakt sa žrtvom ili na nasilje nad njom. I na koncu je potrebno istaći da će od kvalitete provedbe ovih neizostavnih radnji u istraživanju i dokazivanju silovanja ovisiti kako uspješnost razjašnjavanja svakog konkretnog delikta silovanja i otkrivanja počinitelja, tako i donošenje adekvatnih i pravednih presuda od strane suda za počinjenje krivično djelo silovanja.

Provođenje uviđaja kod istraživanja i dokazivanja krivičnih djela silovanja u BiH

Metodologija provedenog istraživanja

Kako bi ukazali na značaj provođenja uviđaja kod istraživanja i dokazivanja krivičnih djela silovanja, pored teorijskih eksplanacija, poslužiti ćemo se određenim rezultatima empirijskog istraživanja o uticaju kriminalističkih procedura na kvalitetu i efikasnost presuđivanja odnosnih krivičnih djela.⁵ U pomenutom istraživanju korišten je uzorak od 77 pravosnažnih sudskih predmeta za krivična djela silovanja, gdje su predmeti analizirani na Opštinskom sudu u Sarajevu (42 predmeta), Kantonalnom sudu u Sarajevu (7 predmeta), Osnovnom sudu u Banja Luci (23), te Opštinskom sudu u Mostaru (5 predmeta). Uzorkom su obuhvaćena kako svršena krivična djela silovanja, tako i krivična djela silovanja u pokušaju. Ipak, treba naglasiti da korišteni uzorak nije reprezentativan obzirom da Kantonalni/Županijski sud u Mostaru nije dao saglasnost za sprovođenje istraživanja i uvid u spise, ali je isti ilustrativan i koristan za utvrđivanje tendencija u kriminalističkom istraživanju silovanja. U cilju verifikacije postavljenih hipoteza korištene su slijedeće metode: metoda analize sadržaja, dokumentaciona analiza, te metode deskriptivne i inferencijalne statistike.

Hipoteze

Za potrebe istraživanja postavljene su generalna i specifična hipoteza.

---

⁵ Ovaj rad temelji se na dijelu rezultata šireg empirijskog istraživanja o uticaju kriminalističkih procedura na kvalitetu i efikasnost presuđivanja krivičnih djela silovanja, koje je dio doktorske disertacije doc.dr. Nebojše Bojanića pod nazivom „Kriminalistička procedura istraživanja kod krivičnog djela silovanja“, odbranjene 2007. godine na Fakultetu kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu.

H1: neprovođenje uviđaja uopšte ili loše proveden uviđaj, koji se ogleda u različitim propustima uviđajnih radnji i postupaka, bitno utiče na efikasnost provedenih kriminalističkih procedura.

H2: neprovođenje uviđaja uopšte ili loše proveden uviđaj direktno utiče na vrstu i težinu sudske presude za svako konkretno krivično djelo silovanja

Rezultati

Iz cjelokupnog prikaza rezultata deskriptivne analize po elementima kriminalističkih procedura u vezi sa provođenjem uviđaja,⁶ došlo se do zaključaka da za jednu trećinu slučajeva (zbroj modaliteta od 0-6=35.5%) nije uopšte vršen uviđaj. Nadalje, u 18, 1% slučajeva na lice mjesta je izašao kriminalistički tehničar, dok je u 2,8% slučajeva izvršen samo vizuelni pregled lica mjesta (vidi tabelu 1.). Osobito je bitno istaći da čak i u situacijama kada je vršen uviđaj, u 38, 9% slučajeva isti je vršen od strane nepotpune uviđajne ekipe, te se generalno može konstatovati da tek za svaki drugi slučaj krivičnog djela silovanja uviđaj je vršila potpuna kvalificirana uviđajna ekipa, što je zasigurno nezadovoljavajući podatak koji direktno utiče na kvalitetu i efikasnost provedbe kriminalističkih procedura. Štaviše, rezultati analize varijanse ukazuju da u pogledu organa koji su vršili uviđaj se statistički značajno razlikuje Općinski sud u Sarajevu od ostalih sudova u kojima je provedeno istraživanje. Naime, iz sudskih spisa pomenutog Suda vidljivo je da su uviđaj vršile potunije i kvalifikovanije ekipe, te stoga ne čudi činjenica da je kod predmeta tog Suda bilo pronađeno i fiksirano više tragova koji su kasnije korišteni u dokaznom postupku. Iako je opšte poznato da se najveći broj dokaza koji omogućavaju rasvjetljavanje krivičnog djela silovanja mogu pronaći upravo na tijelu žrtve izvršena deskriptivna analiza uviđaja ukazuje na poražavajuću činjenicu da su u čak 40,2% slučajeva izvršeni propusti prilikom vršenja tjelesnog pregleda žrtve. Jednako zabrinjavajući je podatak da u 31, 6% slučajeva uopšte nije izvršen uviđaj na tijelu žrtve (vidi tabelu 3).

---

⁶ Svrha deskriptivne analize rezultata ovog istraživanja je da sistematski izloži proporcionalnost pojedinih modaliteta nalaza ili distribuiranosti podataka po pojedinim skupinama osnovnih varijabli na kojima se temelji istraživanje, a to su u ovom istraživanju bile varijable karakteristika žrtava i počinioca, situacijskih uslova, te manifestne varijable provedenih pojedinih elemenata kriminalističkih procedura.

Tabela 1: Kako je vršen uviđaj

	modaliteti	n	%
0	nepoznat podatak	13	18,1
1	vizualnim pregledom	2	2,8
2	samo kriminalistički tehničar	13	18,1
3	izvršen je uviđaj od strane ekipe	32	44,4
4	ostalo (pregled vozila, fotodokumentacija i sl.)	2	2,8
5	počinitelj uhvaćen pri izvršenju djela	1	1,4
6	nije vršeno nikako	9	12,4
	Ukupno	72	100,0

Tabela 2: Organi koji su obavili uviđaj

	modaliteti	n	%
0	nepoznat podatak	18	25,0
1	policajac pozornik	2	2,8
2	kriminalistički tehničar	3	4,2
3	inspektor za seksualne delikte	1	1,4
4	istražni sudija	1	1,4
5	nepotpuna uviđajna ekipa	28	38,9
6	potpuna uviđajna ekipa	19	26,3
	Ukupno	72	100,0

Tabela 3: vršenje uviđaja na tijelu žrtve

	modaliteti	n	%
0	ne, nikako nije obavljen	26	36,1
1	na tijelu žrtve	31	43,1
2	na tijelu žrtve i osumnjičenika	12	16,7
3	ni na jednom tijelu	3	4,1
	Ukupno	72	100,0

Nadalje, interesantni su rezultati kontingencijske analize čije ilustracije razlike stanja u pogledu provođenja uviđaja daju ukrštanje kompozitnih varijabli koje su dobivene sumiranjem modaliteta svih manifestiranih varijabli koje mjere kvalitetu i efikasnost elemenata uviđaja.⁷ Dobijeni raspon rezultata je sveden na originalno dobijene skale bodova na osnovu sume modaliteta svih značajnih varijabli, te je kolapsiran u kompozitne varijable sa mjernim rasponom skale od 1-5, gdje 1 znači nikako ili vrlo

⁷ Kompozitne varijable u ovom istraživanju dobijene su sumiranjem modaliteta pojedinih kategorija dobijenih analizom sadržaja sudskih spisa.

slabo provedene radnje u postupku, a 5 izrazito dobro provedene radnje u postupku. Visina koeficijenta kontigencije pokazuje da postoji značajna asocijacija dobro provedenih uviđajnih radnji i postupaka u Općinskom i Kantonalnom sudu u Sarajevu, a vrlo loših u Osnovnom sudu Banja Luka i Općinskom sudu Mostar. Također, kontigencijska analiza kompozitne varijable uviđaja i objektivne kriterijske varijable dobijene cluster analizom sa koeficijentom kontigencije $CC=0,468$, ukazuje na značajnu asocijaciju podataka kompozitne varijable uviđaja sa homogenim grupacijama sudskih predmeta. Iz predočene analize vidljivo je da se 53,9% predmeta nalazi u grupaciji nikako ili slabo obrađenih predmeta. U tu grupu spadaju predmeti gdje je uviđaj vrlo loše ili slabo proveden, što znači da se propusti u uviđajnim radnjama i postupcima ogledaju u nikako ili slabo obrađenim sudskim predmetima za krivična djela silovanja. Nasuprot tome, evidentno je da dobro provedene uviđajne radnje i postupci bitno određuju postizanje zadovoljavajućih obrada sudskih predmeta, odnosno donošenje pravovremenih i pravednih presuda. U prilog tome govori i prikaz izvršenih ukrštanja kompozitnih varijabli uviđaja iz kojih je vidljivo da se u kategorijama vrlo loše i slabo obavljenog uviđaja nalazi 47, 6% odbijenih tužbi ili obustavljenih postupaka, odnosno oslobađajućih presuda, dok tek 22, 5% u pogledu izrečenih bezuslovnih kazni. Daleko izraženija tendencija, čak 62, 5% je vidljiva na podacima ukrštanja kompozitne skale uviđaja i vrste presuda sa uslovnim kažnjavanjem ili upućivanjem na liječenje. Stoga se može zaključiti da je u slučajevima dobro obavljenog uviđaja jasno opredjeljenje suda pri izricanju bezuslovnih kazni obzirom da sudovi više cijene materijalne dokaze pribavljene adekvatno sprovedenim uviđajnim radnjama, dok je u slučajevima loše obavljenog uviđaja znatno povećana šansa za odbijanje tužbe, obustavljanje postupka, te oslobađanje počinioca zbog nedovoljnih dokaza.

Tabela 4: Komparativni prikaz distribucije rezultata na kompozitnoj varijabli uviđaja

kompozitna varijabla		sudovi						ukupno			
originalna		kolapsirana		os Sarajevo		KS Sarajevo	OS Banja Luka		OS Mostar		
kategorija	n	kategorija	ocjena	n	cum. %	n	n	cum. %	n	n	cum. %
2	1	1	vrlo loše	4	9,5%	–	6	26,1%	3	1	16,9%
3	3									3	
4	6										
4	4	2	slabo	4	19,0%	1	9	65,2%	2	1	37,7%
5	5									6	
6	3										
7	3	3	osrednje	1	47,6%	–	4	82,6%	–	1	50,6%
8	2									6	
9	1										
9	7	4	dobro	1	90,5	5	1	86,9%	–	2	92,2%
10	2			8						4	
11	1										
11	6	5	vrlo dobro	4	100,0 %	1	3	100,0 %	–	8	100,0 %
12	2										
Ukupno	7			4		7	2		5	7	
	7			2			3			7	

$\chi^2 = 33,512$ statistički značajan uz 12 stupnjeva slobode sig. .001 cc = 0,561

Tabela 5: Uticaj uviđaja na objektivno dobijenu kriterijsku varijablu cluster analizom

provedeni uvi- đaj		cluster-i obrađenih predmeta						ukupno	
		2 nikako ili slabo		1 zadovoljavaju- će		3 dobro		N	%
		N	%	N	%	N	%		
1	vrlo loše	9	23,1%	1	4,3%	–	–	10	13,7%
2	slabo	12	30,8%	2	8,7%	1	9,1%	15	20,5%
3	osrednje	8	20,5%	5	21,7%	3	21,8%	16	21,9%
4	dobro	5	12,8%	13	56,6%	6	54,5%	24	32,9%
5	vrlo dobro	5	12,8%	2	8,7%	1	9,1%	8	11,0%
Ukupno		39	100,0%	23	100,0%	11	100,0%	73	100,0%

$\chi^2 = 20,436$ uz 8 stupnjeva slobode statistički je značajan na razini od .038

Tabela 6: Uticaj uviđaja na vrstu presude

Kompozitna varijabla uviđaja		vrste presuda				ukupno			
		odbijena/ obustava/ oslobođen	uvjetna kaz- na/ obavezno liječenje	bezuvjetna kazna		N	%		
1	vrlo loše	6	47,6%	4	61,5%	3	2,5%	13	16,9%
2	slabo	4		6		6		16	16,20%
3	osrednje	5		4		7		16	20,8%
4	dobro	5		2		17		24	21,2%
5	vrlo dobro	1		–		7		8	10,3%
Ukupno		21		16		40		77	100,0%

$\chi^2 = 15,723$ uz 8 stupnjeva slobode statistički značajan na sig. .047, cc= 0,412

Zaključak

Kompleksnost dokazivanja krivičnog djela silovanja iziskuje posebnu angažovanost organa represije, te efikasnu koordinaciju svih operativno-kriminalističkih i radnji dokazivanja. U konstalaciji svih radnji dokazivanja, uzevši u obzir nepobitnu važnost materijalnih dokaza za dokazivanje ovog kontaktnog delikta, mišljenja smo da je od posebnog značaja sprovođenje uviđaja i to bez izuzetka. Naime, cijenimo da vršenje uviđaja kod svakog krivičnog djela silovanja mora biti ne samo obaveza, već i imperativ u postupanju organa krivičnog gonjenja. U prilog tome govore rezultati navedenog empirijskog istraživanja, iz kojih je vidljivo da nesprovođenje uviđaja uopšte, ili njegovo sprovođenje od strane nepotpune uviđajne ekipe direktno utiče na vrstu i težinu sudske presude za svako konkretno krivično djelo silovanja.

Dakle, pored same nužnosti vršenja uviđaja od enormnog značaja, gotovo presudnog, je i sastav uviđajne ekipe koja ga vrši. Pored tužitelja i kriminalističkog tehničara kao opšte prihvaćenih sudionika uviđaja, vrste materijalnih dokaza specifične za krivično djelo silovanja, zahtijevaju i prisustvo stručnih osoba različitih profila, te vještaka koji će se pojaviti kao sudionici uviđaja. Samo ovako sastavljena i kompletirana uviđajna ekipa će biti u mogućnosti opaziti, registrovati, fiksirati i dokumentovati tragove koji se javljaju kod krivičnog djela silovanja, i na taj način osigurati pravno valjane dokaze. Iako zbog osjetljivosti tragova humanoidnog porijekla kod silovanja, uviđaj uvijek treba vršiti u skladu sa načelom hitnosti, njegovo poduzimanje ne treba izostati čak ni niti onda kada je od izvršenja krivičnog djela do saznanja za isto proteko izvjesno vrijeme.

Rezultati su nadalje pokazali da loše proveden uviđaj, koji se ogleda u različitim propustima uviđajnih radnji i postupaka, bitno utiče na efikasnost provedenih kriminalističkih procedura, što vodi ka slabo obrađenim sudskim predmetima za krivično djelo silovanja. Iz svega navedenog jasno je vidljivo da uz potpuno uvažavanje svih kako operativno-taktičkih, tako i radnji dokazivanja, uviđaj predstavlja neizostavnu i najvažniju komponentu istraživanja svakog konkretnog krivičnog djela silovanja, od čije će kvalitete zavisti pokretanje krivičnog postupka, pa i sam proces sudskog odlučivanja. Drugim riječima, provođenje uviđaja značajno utiče na kvalitetu i efikasnost predistražnih i istražnih radnji, koje se onda odražavaju na proces suđenja i donošenja pravosnažnih sudskih odluka za krivična djela silovanja.

Literatura:

- Aleksić, Ž. (1985). Kriminalistika. Beograd: Savremena administracija
- Bojanić, N. (2007). Kriminalistička procedura istraživanja kod krivičnog djela silovanja (doktorska disertacija). Sarajevo: Fakultet kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu
- Bošković, M. (1998). Kriminalistika metodika I. Beograd: Policijska akademija
- Carney, T.P. (2004). Practical Investigation of Sex Crimes: A Strategic and Operational Approach. U.S.: CRC Press
- Harris, J., Grace, S. (1990). A Question of Evidence? Investigating and Prosecuting Rape in the 1990's. London: Home Office
- Krivokapić, V., Krstić, O. (1999). Kriminalistika taktika II. Beograd: Policijska akademija
- Krivokapić, V. (1997). Kriminalistika taktika III. Beograd: Policijska akademija
- Modly, D. (1996). Metodika istraživanja silovanja. Zagreb: MUP RH
- Modly, D. (1999). „Neki propusti kriminalističkometodičke naravi u predistražnom postupku“, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, 6(1), str.55-92.
- Modly, D. (1999). Metodika uviđaja, Sarajevo: Fakultet kriminalističkih nauka
- Modly, K (1998). Kriminalistička metodika. Sarajevo: Fakultet kriminalističkih nauka
- Pavišić, B., Modly, D. (1999). Kriminalistika. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci
- Pavišić, B. (2002). Uvod u kriminalistiku. Zagreb: Policijska akademija
- Petrović, B. (2004). Narko kriminal: Krivičnopravni, kriminološki, krivičnoprocesni i kriminalistički aspekt. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu
- Savjet/Vijeće Evrope i Evropska komisija (2005): Komentari krivičnih/kaznenih zakona u Bosni i Hercegovini. Sarajevo
- Simonović, B. (2004). Kriminalistika. Kragujevac: Pravni fakultet u Kragujevcu
- Vodinelić, V. (1985). Kriminalistika, otkrivanje i dokazivanje: Teoretski i praktični kriminalistički i dokazni problemi. I Tom. Skopje: Centar za obrazovanje na kadri za bezbednost i opštествena samozaštita“Elisie Popovski-Marko“

- Vodinelić, V. (1996). *Kriminalistika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Withey, C. (2007). „Female Rape-an Ongoing Concern: Strategies for Improving Reporting and Conviction Levels“, *Journal of Criminal Law*, 71 (1), str. 54-87.

Biografije

Nebojša Bojanić, docent na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije od 2007., Član nezavisnog odbora za izbor i reviziju policijskog komesara Kantona Sarajevo; Na Fakultetu angažovan od 1999. od 2001. do 2006 bio predavač po pozivu u Centru za obuku Državne granične službe
nbojanic@fknbih.edu

Irma Deljković, doktor kriminalističkih nauka, je viši asistent na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu, gdje je angažirana na predmetima *Kriminalistička taktika* i *Metodika otkrivanja zloupotrebe droga*.
ideljkic@fknbih.edu

Marija Lučić-Čatić, magistar pravnih znanosti, je viši asistent na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu, gdje je angažirana na predmetima *Upravno pravo i upravni postupak* i *Penološka kriminalistika*. Trenutno priprema doktorsku disertaciju iz oblasti kriminalistike.
mlucic@fknbih.edu

PROUČAVANJE UTICAJA NEFORMALNE EKONOMIJE NA UVOZ U BiH¹

STUDY OF THE INFORMAL ECONOMY IMPACT ON IMPORT IN BIH

Mirsad AJETI

Sažetak

U ovom radu je istraživana neformalna (siva) ekonomija kao jedna od komponenti ukupne ponude u narastajućoj potražnji za uvozom u B i H. Neformalna ekonomija predstavlja uobičajeni problem sa kojim se susreću male tranzicijske zemlje istočne evrope. Jedan od glavnih uzroka ovog fenomena je odsustvo povjerenja u državu i njene institucije te nesposobnost države da obezbijedi punu zaposlenost u društvu. Teorijski zasnovane pretpostavke o uticaju neformalne ekonomije na funkciju uvoza u B i H su istraživane korištenjem jednostavnog ekonometričnog modela kojim je dokazana snažna korelacija eksplanatornih varijabli na varijablu uvoza kao nezavisne varijable. Koncept je bio zasnovan na paradigmi u kojoj ukupan prihod predstavlja ključni faktor varijabilnosti uvozne funkcije. Na taj način uvoz je u funkciji domaće ponude za razliku od izvoza kojeg tretiramo egzogeno kao veličinu nezavisnu od ukupnog prihoda u društvu. Posmatrano razdoblje se odnosi na period 1998-2003. Zaključujemo da neformalna (siva) ekonomija ima negativne efekte na službenu ekonomiju te kratkoročno ugrožava javne finansije, ali dugoročno gledano ono što je potrebno jeste integracija ovog sektora u strukture službene ili formalne ekonomije. Ovaj rad takode pruža osnovu za dalju diskusiju o mogućnostima uključivanja različitih pristupa istraživanja u ovoj oblasti.

Ključne riječi:

tranzicija, neformalna ekonomija, korupcija, poreska evazija, regresijska analiza, JEL klasifikacija: E 260, C010, C 220,

Abstract

This paper investigated the informal economy as one of the components of aggregate supply in function of increasing demand for imports in B i H. The informal

¹ Studentski rad

economy is a common problem faced by small transitional countries in Eastern Europe region. One of the main causes of this phenomenon is lack of trust in conventional institutions and in their ability to provide full employment. Theory-based propositions were investigated using a simple econometric model and revealing a strong correlation of explanatory variables with import function as the dependent variable. Concepts were based on a simple paradigm: Income is the key factor accounting for variability in the import function. Imports represent a function of the domestic aggregate, while exports have been seen exogenously as independent of the income level. In addition to income derived from the regular economy, wealth created by actors in the informal sector is an important determinant of consumption expenditure. We conclude that, in short-term, the informal economy may have negative effects on legal economic activities and thus jeopardize public finance and official economy system, but in the long-term, the best solution is to accept and integrate this sector into legal structures of the formal economy. This paper also provides a foundation for further discussion of guidelines for conducting research into the informal economy.

Key words

transition, informal economy, transaction costs, corruption, tax evasion,

1. Uvod

Ovaj rad predstavlja pokušaj dobijanja jednog boljeg uvida u fenomen sive ekonomije, kao jednog od pratećih fenomena koji značajno oblikuju socio-ekonomsku situaciju većine zemalja u tranziciji. Analiza je dodatno upotpunjena primjenom jednostavnog ekonometričnog modela kojim se nastoji proučiti uticaj određenih varijabli (GDP, IEC) na uvoz u Bosnu i Hercegovinu (u nastavku B i H). Kao teoretska polazišta pri proučavanju funkcije uvoza u B i H, polazim od toga, da je dohodak države odlučujući faktor, koji utiče na variabilnost funkcije uvoza. Zbog specifičnosti ekonomske situacije u B i H, ovom prilikom funkcija izvoza nije uzeta kao predmet ovog rada; tretiranje ove funkcije je daleko zahtjevnije sa aspekta uticaja sive ekonomije i najvjerovatnije je da bi to zahtijevalo obradu čitavog niza drugih varijabli sa neizvjesnim ishodom. Temeljni faktori, koji oblikuju obseg i veličinu društvenog dohodka raspoloživog za potrošnju u B i H, su zvanična, formalna, odnosno službena ekonomija, koja je izražena u službenim, kvantitativnim prikazima BDP –a sa jedne strane, ali i neslužbena (siva) ekonomija, koja je predstavljena kao ona vrsta ekonomske aktivnosti, čije dimenzije je moguće posredno izmjeriti, samo preko određenih indikatora. Pri standardnoj metodologiji preporučenoj od strane IMF-a, teško je precizno izmjeriti sve oblike novčanih transakcija, oslanjajući se na zvanične statističke podatke uključujući pri tom na primer i sve značajne transakcije u poslovanju međunarodne zajednice u BiH. Zbog svega toga je bilo neophodno pristupiti vlastitom proračunu stvarnog iznosa potraživanja za uvozom, koji je prema postavljenim hipotezama u dobroj mjeri generiran obsegom i veličinom neformalne ekonomije u B i H.

Tabela 1. Bosna i Hercegovina : Izabrani ekonomski indikatori 1998 - 2003 2

	1998	1999	2000	2001	2002	2002	2003	2003
				Proc- jena	Prog- ram	Revidi- ran	Prog- ram	Revidi- ran
Nominalni BDP (KM milion)	7.599	8.603	9.629	10.493	10.402	10.902	11.033	11.462
Ukupna nacionalna štednja (% od BDP)	7.4	3.1	0.4	-3.7	-1.9	-3.2	1.2	1.0
Ukupne investicije (% od BDP)	25.9	21.0	21.2	19.3	18.8	19.1	19.7	20.5
Realni BDP	15.6	9.6	5.6	4.5	2.3	3.9	4.1	4.7
Indeks industrijske proizvodnje ³	25.1	6.9	7.9	5.0		5.0		
Cijena radne snage ²	3.1	11.0	13.6	9.4	8.4	9.2		
Tekući index cijena	-0.3	3.4	5.1	3.1	2.3	0.3	1.8	0.5
Ukupni vladin budžet (% od BDP)								
Prihodi	56.7	61.3	56.0	51.8	53.0	52.2	52.0	50.5
Investicijska potrošnja	15.5	17.5	13.9	11.8	10.0	8.7	8.1	7.6
Overall balance	-7.8	-9.1	-9.9	-5.5	-4.0	-3.0	12.1	

² Podaci se odnose na čitavu zemlju, 2002-03 programske projekcije dogovorene sa IMF³ Posmatrano za određen period u Federaciji BiH i republici Srpskoj

Ukupni javni dug ⁴	105.1	107.1	103.3	89.7	98.5	86.6	96.2	83.7
Dug prema domaćim bankama	0.4	0.4	0.3	0.3	0.5	0.6	0.5	0.6
Domaća potrošnja	2.7	5.7	9.2	9.3	0.1	8.5	8.6	7.8
Vanjski javni dug	64.7	68.2	64.5	53.2	62.0	51.6	61.7	50.6
Zamrznuti depoziti u stranoj valuti	37.3	32.8	29.3	26.9	26.9	25.9	25.4	24.6
Platni bilans u mio USD)								
Izvoz roba i usluga	1.375	1.404	1.393	1.391	1.553	1.459	1.770	1.616
Uvoz roba i usluga	2.997	2.828	2.806	2.952	2.949	3.061	3.098	3.192
Tekući službeni granti od kojih su :	197	86	36	28	29	33	16	24
- podrška budžetu	38	25	36	28	29	33	16	24
Bilansa tekućeg računa	-794	-839	-957	-1.126	-986	-1.166	-931	-1.120
(u procentima BDP-a)	-18.5	-17.9	-20.8	-23.1	-20.7	-22.3	-18.4	-19.5
Ukupne službene rezerve	169	448	488	1.253	1.567	1.203	1.622	1.253

⁴ Isključuje bilo kakva druga potraživanja i zahtjeve vezane za ratne štete i stradanja tokom rata u BiH (1992 – 1996)

Servisira- nje vanj- skog duga	116	131	94	81	116	121	135	162
(procent od izvoza roba i usluga)	8.4	9.4	6.8	5.8	7.5	8.3	7.6	10.0

Izvor: IMF, *First Review Under the Stand-By-Arrangement and Request for Waiver of Performance Criteria*, 2002.

2. Tranzicija

Za razliku od Slovenije, koja je u tranzicijske procese transformacije socijalističkog (netržišnog) gospodarstva na tržišno, ušla oprezno i gradualistički, pristupom tzv. "soft budget constraint" tipa tranzicije, država B i H je tu transformaciju zasnovala na dijametralno suprotnom modelu odnosno, na "hard budget constraint" modelu tranzicije. To u praksi znači na prihvatanju svih uputstava i rješenja međunarodne zajednice koje su zahtjevale brže promjene, na način liberalno – kapitalistički shvaćene reforme ekonomskog sistema, što je za već postojeću lošu ekonomsku situaciju u B i H bilo pogubno.

Liberalizam kojeg su nametnule međunarodne finansijske institucije je prirodno izazvao određene makroekonomske distorzije koje su se reflektirale bržim rastom budžetskog deficita, enormnog povećanja nezaposlenosti, pada industrijske proizvodnje i nekih drugih negativnih efekata, između kojih ovom prilikom posebno možemo izdvojiti raširenu pojavu svih oblika sive ekonomije u društvu. Pojava korupcije na svim nivoima u bosanskom društvu predstavlja veliki problem uključujući i poroznost granica, preko kojih se snabdijeva crno tržište. To za sobom neizbježno povlači jačanje neformalnog sektora, odnosno sive ekonomije. Ogroman birokratski aparat naslijeđen još iz komunističkih vremena svojim nefleksibilnim pristupom i birokratskim zahtjevima guši i onako slabo razvijen poduzetnički sektor. Model "soft budget constraint" tipa transformacije društvenog vlasništva i prelaska na tržišno gospodarstvo je naprimjer u slovenskom slučaju bio uspješan i dobrim dijelom zbog njihovog nepristajanja na čarobne formule i savjete raznih "stručnjaka" vodećih svjetskih finansijskih organizacija. Takav tranzicijski model je toj zemlji omogućio postepenost u prelasku, odnosno tranziciji vlasništva, uz aplikaciju različitih socijalnih programa i strategiju razvoja, koja se temeljila na gradualističkom pristupu transformacije netržišnog u tržišni oblik ekonomije.

3. Siva ekonomija

Siva ekonomija je kompleksan fenomen, koji u sebi uključuje čitav niz različitih djelatnosti, koje mogu biti legalne kao i ilegalne, a koje nisu prikazane u službenim ocjenama BDP-a. Vrijednost robe i usluga proizvedenih 1998 godine u sivoj ekonomiji u svijetu, iznosila je 9.000 milijardi dolara, što je približno jednako cijelokupnoj proizvodnji SAD. U državama u razvoju, siva ekonomija igra važnu ulogu i po svojim dimenzijama u nekim zemljama skoro da se može porediti sa službenom ekonomijom. Sektor domaćinstava uključuje neprijavljene aktivnosti, koje obavljaju domaćinstva, i posebno su izražena u turističkoj djelatnosti (izdavanje stanova), ili poljoprivredi (obrađivanje zemlje, uzgoj stoke itd.). Neformalni sektor predstavljaju pojedinci ili društva, koja na tržištu obavljaju određene poslove, ali su isključeni iz prednosti pravne zaštite koju imaju legalne firme i pojedinci. Prema izvještajima Svjetske Organizacije Rada (ILO) je na primer, u Latinskoj Americi 80 procenata svih novih poslova, ostvarenih u periodu 1990 -1994, u neformalnom sektoru. Najveću sivu ekonomiju u svijetu imaju Nigerija i Vijetnam, gdje ta vrsta gospodarske aktivnosti predstavlja više od 70 procenata BDP-a. Među tranzicijskim državama sredinom devedesetih godina prednjače Ukrajina (53,7 odsto), Litva (47 odsto), dok nešto manji procenat neformalnog sektora imaju Slovenija (24 %), i Češka (23,2 %). U tranzicijskim državama je siva ekonomija bila razvijena još u vrijeme socijalizma. Jedna od posebnosti tranzicijskih država je u tome, da državna, kao i privatna preduzeća aktivno sudjeluju u sivoj ekonomiji. Pojava sive ekonomije je zapravo refleksija neučinkovitosti države; u nekim primjerima izrazito nerazvijenih zemalja, siva ekonomija je ponekad zapravo, jedina sposobna obezbijediti osnovne proizvode i usluge potrebne za preživljavanje stanovnika.

Korupcija

Korupcija je u mnogim zemljama u razvoju najvažnija prepreka za izlazak iz začaranoga kruga siromaštva, ekonomske nejednakosti i neučinkovitosti ulaganja. Čini se da na osnovu iskustva većine zemalja u tranziciji najveću poteškoću predstavlja nemogućnost efikasne reforme državne vlasti da osigura djelotvoran i jeftin javni sektor koji će predvoditi gospodarstvo. Rasprostranjenost korupcije te povezanost državne vlasti i organiziranog kriminala, su posebno izraženi u zemljama u tranziciji; takve zemlje su već ionako dovoljno ekonomski slabe, da to negativno ozračje nesigurnosti i kriminala, predstavlja dodatnu prepreku za neposredna ulaganja, koja su u većini slučajeva jedini mogući izlaz iz katastrofalne ekonomske situacije. Štete koje nanosi visoko prisustvo sive ekonomije u društvu se odražavaju preko

---

⁵ Siva ekonomija uključuje tri komponente: kriminalnu, nereguliranu, i neformalni sektor. Kriminalni sektor se bavi aktivnostima, koje su ilegalne same po sebi, kao naprimjer prodaja droga, prostitucija, trgovina i slično. Neregulirani sektor proizvodi legalne robe ili usluge, ali izbjegava prijavljanju svojih aktivnosti (poreska utaja).

transakcijskih troškova, koji mogu biti direktni i indirektni troškovi. Ti troškovi su u prvom redu socijalni, pravni i politički.

Transakcijske troškove velikim dijelom plaćaju ostali privredni subjekti koji djeluju u formalnom (službenom) dijelu ekonomskog sistema kroz plaćanje poreza i doprinosa za svoje radnike, izmirujući na taj način svoje društvene obaveze. Ti troškovi dakle, padaju na teret tekućeg poslovanja, čime se smanjuju fondovi namjenjeni za nova investicijska ulaganja, unapređivanje kvaliteta proizvoda itd. To slabi kompeticijsku prednost tih subjekata na tržištu: direktne štete nanosene neuplaćivanjem sredstava u državni proračun znače - gubitak novih radnih mjesta, porast novih nezaposlenih osoba na tržištu rada, nizak stepen investicijske djelatnosti itd. Dugoročne indirektno štete su daleko veće. Posljedice tehnološkog zaostajanja privrednih subjekata su često katastrofalne za privredne subjekte i ukoliko ih ne preuzme neka druga kompanija, spremna na nova ulaganja u modernizaciju proizvodnje, obično slijedi likvidacija preduzeća a time gubitak radnih mjesta, što dodatno stvara nove socijalne probleme. Posebno je važno da investicijska djelatnost bude usmjerena prema ulaganjima u dodatno osposobljavanje radnika kao i modernizaciju cjelokupnog proizvodnog procesa kod preduzeća proisteklih iz procesa privatizacije velikih privrednih sistema. Općenito možemo reći da način, na koji su novi vlasnici privatiziranih preduzeća u bosanskom tipu privatizacije postali nosioci vlasničkih prava otkupom obezvrijeđenih certifikata od radnika prijeti da dugoročno destabilizira ekonomski sistem. U velikom broju slučajeva se tu radi o direktnoj sprezi s državnom i političkom elitom koja je uspjela da svoj politički uticaj transformira u velike dioničke udjele u vlasništvu najvećeg broja, uglavnom uspješnih preduzeća. U opsežnoj studiji Svjetske banke o korupciji u tranzicijskim zemljama (World Bank 2000), se navodi da je pojava korupcije u tim zemljama vrlo raširena, te da su tri faktora najviše doprinjela njenom ekstremnom porastu, to su :

1. legislativne i regulatorne promjene
2. velika redistribucija društvenog bogatstva od državnog ka privatnom sektoru
3. nepostojanje ili nedjelotvorno funkcionisanje institucija javne kontrole.

Poreska evazija i izbjegavanje doprinosa je u savremenoj fiskalnoj teoriji endogena varijabla, što znači da polazi od stava da više stope samodoprinosa za obavezno penzijsko osiguranje generiraju sivu ekonomiju; izbjegavanje plaćanja procentualnog iznosa za stvarnu količinu rada ostvarenog tokom životnog ciklusa. Situacija na tržištu rada odražava ovaj odnos; znatan broj redovno prijavljenih osoba na zavidima za zapošljavanje već radi "na crno" kod privatnih poduzetnika, u poljoprivredi na porodičnim posjedima ili su na neki drugi način uključene u ekonomske aktivnosti sive odnosno neslužbene ekonomije. Prema Bejaković (2002) u mnogim zemljama velike kompanije redovno ustupaju dio poslovnih aktivnosti podizvođačima

radova, koji zapošljavaju gore navedene kategorije nezaposlenih ⁶ i na taj način djeluju u sivoj ekonomiji. Ovdje treba reći da je takva praksa takođe uveliko prisutna i u B i H.

3.2. Procjena obsega neformalne (sive) ekonomije i struktura njene djelatnosti

Jedna od najpoznatijih verzija monetarne metode procjene neformalne ekonomije jeste Caganova metoda, koja se temelji na vezi između potražnje novca i nivoa poreskih zahtijeva. Ova metoda se fokusira na potražnju za gotovino kao medijem koji najčešće cirkulira u zoni neformalne ili sive ekonomije. Prema V. Šošić i M. Faulend (2002) ovu metodu je dodatno razvio Tanzi (1997), koji je kao kontrolne varijable uvrstio različite konvencionalne determinante potražnje novca kao što su dohodak, kamatne stope, razvoj oblika plaćanja itd. U svoju jednačinu kojom je pokušao predstaviti obseg sive ekonomije putem određenih parametara, uvrstio je direktne i indirektne porezne stope, kao i nivo državne regulative, za koji se predpostavlja, da su jedan od glavnih uzroka djelovanja neformalnog sektora. Službena statistika ne može obuhvatiti sve "čiste" djelatnosti (kind of activity units), niti je do sada ikada izrađena imput-output tablica koja bi omogućila znatno preciznije podatke o ukupnoj ekonomskoj aktivnosti B i H. Na osnovu mjesečnih i godišnjih izvještaja statističkih zavoda koji podatke dobija od industrijskih i neindustrijskih preduzeća za pogone koji se bave industrijskom proizvodnjom možemo zaključiti da u bosanskom slučaju procentualno posmatrano, dominantnu djelatnost unutar sive ekonomije čini trgovina. Veliki udio u neformalnom sektoru takođe čine i aktivnosti kao što su turizam odnosno, neprijavlivanje boravka turista, potrošnja u ugostiteljskim objektima, turistička potrošnja bosanske dijaspore itd.. U sektoru usluga je prisutno neregistrirano dopunsko obavljanje poslova, mimo službenog radnog vremena kao što su naprimjer, konzultantske usluge i slično. Poljoprivreda tradicionalno, značajno participira u zoni sive ekonomije (proizvodnja i prodaja prehrambenih proizvoda koji nisu registrirani u službenim procjenama BDP-a, itd.). Kad je u pitanju NVO sektor, zanimljivo je da je tokom rata u B i H ovaj sektor bio zona u kojoj su cirkulirale značajne sume novca, koje nisu prikazivane u službenim statistikama. Nakon rata (1992-1996) je značajno smanjen njegov obim ali on i dalje ostaje sektor u kojem dominira poreska evazija i neuplaćivanje doprinosa za socijalno osiguranje. Ostale aktivnosti unutar sive ekonomije su zapravo neregularne ekonomske aktiv-

---

⁶ Postoji razlika u kategorizaciji ove populacije; većina nezaposleni koji su evidentirani kao nezaposlene osobe u Zavodima za zapošljavanje, koriste tu poziciju, ne kao institucionalnu potporu za nalaženje novih oblika zapošljavanja već prije, kao mogućnost za dobijanje zdravstvenog osiguranja, novčanih i drugih naknada. Ove kategorije, koje su službeno i formalno nezaposlene osobe, a zapravo u društvu djeluju kao samozaposlene ili osobe zaposlene "na crno" u domenu sive ekonomije predstavljaju ustvari, prema kriterijima Svjetske Organizacija Rada (ILO) - zaposlene osobe i kao takve bi trebale biti *neto* kontributeri u sistemu penzionog osiguranja. Nema sumnje da u bosanskom slučaju već sada postoji veliki broj onih koji u formalnom sistemu socijalne zaštite, koriste prednosti ove *sinteze*; formalnom registracijom na biroima za zapošljavanje kao *neto* – primaoci socijalnih beneficija, sa jedne strane i radom "na crno" unutar sive ekonomije na drugoj strani. U trenutno neuređenom pravnom i ekonomskom sistemu, oni čine socio-ekonomski milje koji uvijek iznova generira neformalni sektor.

nosti svih gospodarskih sektora koje se obavljaju zahvaljujući nesavršenstvu tržišne i zakonske regulative. U našem proučavanom periodu (1998-2003) ukupan obseg sive ekonomije je izračunat monetarnom metodom i iznosio je između 25 – 30 % službenog BDP-a). Sektor industrije zahtijeva poseban tretman u analizi ne samo zbog veličine i obima gospodarske aktivnosti već i zato, jer pokazuje značajnu tendenciju opadanja aktivnosti neformalne (sive) ekonomije; to se objašnjava uspostavljanjem boljih i strožijih zakonskih propisa unutar ovog sektora, kao i općenito, uvođenja više pravnog reda u čitavoj državi B i H. Istraživanja u industrijski razvijenim zemljama pokazuju da se razina neprijavljenih ekonomskih aktivnosti u oblasti industrije postepeno smanjuje. Rezultati procjene takođe govore, da udio sive ekonomije u industriji varira po razdobljima, ali je u svakom slučaju, sa obzirom na specifičnosti B i H, niži od obima sive ekonomije u trgovini. Ukoliko posmatramo agregatne vrijednosti BDP-a kao značajne eksplanatorne varijable u proučavanju funkcije uvoza u B i H moramo se složiti sa činjenicom da je u stvaranju ukupnog društvenog proizvoda B i H posredno, takođe učestvovala siva ekonomija u značajnom obimu. Temeljni podaci o kvartalnim vrijednostima BDP-a su dobijeni iz Federalnog Zavoda za Statistiku B i H, te su kao takvi, uključeni u analizu. Procjene sive ekonomije su dobijene dijelom iz procjene neregistriranih neto plata, neplaćenih poreza i doprinosa (procentualno po zaposlenom), kao i neregistriranom dohotku u dodanoj vrijednosti industrije.

4. Model: uticaj neformalne ekonomije na funkciju uvoza u B i H (1998 – 2003)

4.1. Osnovne varijable funkcije uvoza u B i H

Model uvoza možemo predstaviti kao : $IM_t = f(Y_d) \quad Y_d = f(GDP, IEC)$

Gdje je IM_t - realni uvoz roba, Y_d – domaća gospodarska aktivnost (GDP) + neslužbena gospodarska aktivnost (IEC). Zavisna varijabla uvoz, nastupa u funkciji vanjskotrgovinskih tokova u stalnim cjenama što znači, da se radi o realnoj količini. Temeljne nezavisne varijable u funkcijama uvoza su :

1. Domaća (službena) ekonomska aktivnost (GDP)
2. Neformalna ekonomska aktivnost (siva ekonomija) (IEC)

Agregatnu funkciju uvoza roba možemo zapisati kao :

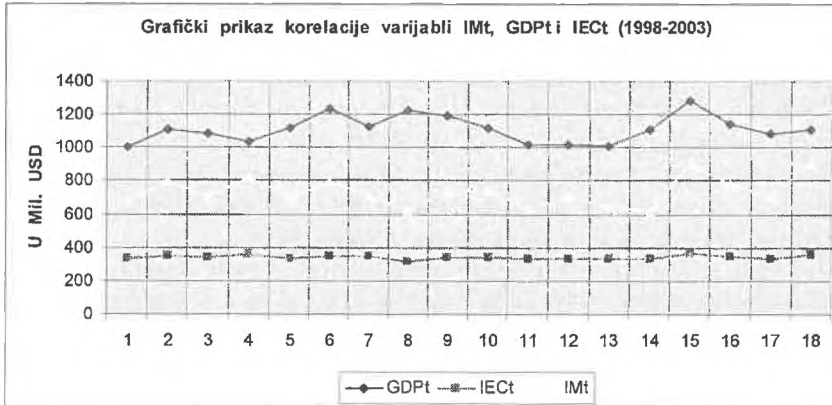
$$IM_t = \beta_1 + \beta_2 GDP_t + \beta_3 IEC_t + u_t \quad (1)$$

Pri čemu je GDP_t – bruto domaći proizvod (domaća gospodarska aktivnost), IEC_t - neformalna ekonomija i u_t - slučajna varijabla.

Uvoz je dakle: cjelokupni uvoz roba, i u njemu opredmećenih usluga (međunarodnih transakcija iz države), bez roba za reeksport. Mjeren je u tekućim cjenama i izražen

u milionima američkih dolara (Tabela 1). Uvoz je označen varijablom IMt. Za bruto domaći proizvod (GDPT) su dobijeni podaci iz Biltena Centralne banke B i H.

Dijagram 1. Grafički prikaz korelacija proučavanih varijabli u periodu 1998 - 2003

Izvor: Platni bilans B i H 2002. Izveštaj Centralne Banke B i H, vlastiti izračuni, <http://www.imf.org/external/pubs/2002>

4.2. OCJENA MODELA

$$IM_t = \beta_1 + \beta_2 GDP_t + \beta_3 IEC_t + u_t \quad (1)$$

^

$$IM_t = b_1 + b_2 GDP_t + b_3 IEC_t$$

Na osnovu kvartalnih podataka smo dobili sljedeće ocjene funkcije uvoza za Bosnu i Hercegovinu, za period 1998 q1 - 2003 q2 :

^

$$IM = -1497.14 + 0.213504 GDP + 0.58722 IEC$$

$$t\text{-stat. } (-5.4) (1.71) (7.22)$$

$$p (0.000) (0.106) (0.000)$$

$$n = 18 \quad R^2 = 0.8128 \quad R^2 = 0.7879 \quad se = 40.1104 \quad F = 32.5670$$

Jednačina predstavlja populacijsku regresijsku funkciju koja nam govori, kako se u prosjeku mijenjaju vrijednosti količine uvoza u B i H ako se mijenjaju vrijednosti bruto domaćeg proizvoda BDP i vrijednosti neformalne ekonomske aktivnosti IEC, (sive ekonomije). Sa obzirom na na oblik funkcije, zapisana jednačina predstavlja linearni populacijski regresivni model (1). Populacijska regresijska funkcija predstavlja zakonitost, koja bi se trebala odnositi na cjelokupnu populaciju i sva razdoblja od 1998 q1 -2003 q2. Standardna greška ocjene regresije, kojom mjerimo veličinu odstupanja posmatranih vrijednosti od ocjenjene regresijske funkcije iznosi - 40.1104 F – statistika u modelu je visoka i pri zanemarljivom stepenu rizika možemo prihvatiti zaključak da je osnovni model kao cjelina - statistički značajan, te da zadovoljavajuće objašnjava variancu uvoza. Vrijednosti popravljenog determinacijskog koeficienta iznosi R^2 adj. = 0.7879 i na taj način nam govori da ovaj prosti model sa dvije nezavisne varijable (GDP i IEC), pouzdano objašnjava približno - 79 % variances uvoza u B i H.

Tabela 2. Matrica korelacijskih koeficijenata eksplanatornih varijabli u modelu

	GDP t	IEC t
GDP t	1.000000	0.243531
IEC t	0.243531	1.000000

Provjera modela: Komparativna analiza pouzdanosti pojedinih regresijskih modela

Eksplanatornu snagu pojedinih regresijskih modela detektujemo uz pomoć različitih kriterija kao što su naprimjer: se standardna greška ocjene regresijskog modela. (Bolji je onaj model koji ima relativno nižu vrijednost ovog indikatora), R^2 koeficijent korelacije multiple regresije, koji mora biti što veći, i ostali kriteriji kao što su AKAIKE, SCHWARTZ ili logaritam najveće vjerovatnosti (koji mora biti što veći).

Tabela 3. Pouzdanost pojedinih modela na osnovu koeficijenata korelacije :

FUNKCIJE		R^2
LIN. F.	IM = f (GDP, IEC)	0.8128
LIN. F.	IM = f (GDP, GRANT)	0.1983
LIN. F.	IM = f (REMT, GRANT)	0.0604

Iako je model sa eksplanatornim varijablama GDPt i IEct posjedovao sve "preduslove" za pojavu multikolinearnosti⁷ i heteroskadastičnosti (zbog visokih

⁷ O multikolinearnosti govorimo onda, kada postoji objektivna opasnost da se eksplanatorna varijabla izrazi kao linearna kombinacija ostalih eksplanatornih varijabli. Multikolinearnost je problematična jer povećava vrijednost variances i kovarijance regresijskih koeficijenata, čime se smanjuju vrijednosti t - statistike i na taj način statističke značilnosti regresijskih koeficijenata. Takođe se proširuje interval

vrijednosti determinacijskih koeficijenata, F statistike kao i ekstremnih pozicija residuala, to se nije desilo u značajnom obimu. Model je dodatno provjeren testovima: Box-Cox-ov test (poređenje linearne i dvojnog logaritamske funkcije u ocjeni izabranog modela), Wallisov test (autokorelacija), Parkov test (heteroskastičnost).

Zaključak

Rezultati regresijske analize su pokazali značajnu povezanost eksplanatornih varijabli službene ekonomije (GDPT) i neslužbene, odnosno "sive" ekonomije (IECT) sa uvozom u B i H. Analiza nekih drugih varijabli, kao što su: grant sredstva međunarodne zajednice (GRANT), te bankarske doznake (REMT), su napuštene iako su pokazale izvjesne vrijednosti korelacije u modelu; zbog pouzdanosti smo ipak ostali kod osnovnog modela (GDPT, IECT). Analiza se zasnivala na osnovu uzorčnih podataka dobivenih u vidu kvartalnih statističkih izvještaja i vlastitih proračuna u periodima 1998 - 2003. Ako pogledamo determinacijske koeficijente eksplanatornih varijabli korištenih u regresijskoj analizi, vidimo da one objašnjavaju približno 80 % variance odvisne varijable IM t - uvoza u B i H. Jedan od najvažnijih uzroka sive odnosno, neformalne ekonomije je nepovjerenje u pravni sistem i njegovu učinkovitost. U periodu tranzicije u B i H, dijelom i kao posljedice rata (1992-1996), došlo je do nastajanja različitih oblika neslužbenog i nezakonitog ponašanja, kao na primer "rada na crno," izbjegavanje plaćanja poreza, krijumčarenja itd. Iako je riječ o izrazito negativnim pojavama postoje i pozitivni efekti u društvu, koji ukazuju na odlučnost ljudi, da se sami pobrinu za svoju sudbinu. To svakako predstavlja znakove poduzetničkog duha, koji bi jednog dana mogao imati šire gospodarsko značenje. Dakle, iako široko rasprostranjena, siva ekonomija u tranzicijskim zemljama, kratkoročno ugrožava javne finance i vladavinu prava ali dugoročno, "najpravičniji odnos" prema neformalnoj ekonomiji, jeste njegova integracija u strukture službene ili formalne ekonomije.

povjerenja zbog porasta standardnih greški nekih regresijskih koeficijenata, koji su inače jako osjetljivi na svaku promjenu specifikacija modela. Ako se radi o potpunoj kolinearosti među eksplanatornim varijablama iz toga proizilazi neodlučnost regresijskih koeficijenata i njihovih standardnih grešaka. Obično sumnjamo na pojavu multikolnearnosti kada imamo visoke vrijednosti determinacijskih koeficijenata među eksplanatornim varijablama a posebno onda kada su više od R^2 u čitavom modelu.

Za eksplanatorne varijable je potrebno napraviti korelacijsku matriku i izračunati determinacijske koeficijente. Ako su determinacijski koeficijenti već i od multiplog determinacijskog koeficijenta R^2 , onda u modelu imamo prisutnu multikolnearnost. Multikolnearnost takođe možemo izračunati sa tzv. "varijančno-inflacijskim faktorom - VIF". Varijančni inflacijski faktor VIF nam pokazuje, kako brzo se povećava varijanca sa porastom R^2 . Ukoliko je VIF veći od 10, onda imamo u funkciji prisutnu multikolnearnost. a) Izračun determinacijskih koeficijenata $r^2_{gdp.iec} = (0.243531)^2 = 0.06$ $r^2_{gdp.iec} < R^2$ Budući da determinacijski koeficijent između eksplanatornih varijabli, nije veći od multiplega determinacijskega koeficijenta u osnovnom modelu, ne možemo tvrditi da je u modelu prisutna multikolnearnost. c) Izračun VIF (varijančno inflacijski faktor) testa :

1 1

$$VIF = \frac{1}{1 - r^2_{gdp.iec}} = \frac{1}{1 - 0.059307348} = 1.063046467$$

$$(1 - r^2_{gdp.iec}) (1 - 0.059307348)$$

Vrijednost VIF iznosi - 1.063 i manja je od kritične vrijednosti variančno-inflacijskog faktora (VIF), koji iznosi - 10. U tretiranom modelu je prisutna multikolnearnost, ali koja nije velika.

LITERATURA

- Bejaković P. 2002, *The Informal Sector in Transition : Tax Evasion in an Institutional Vacuum* , Klarita Gërhani, doctoral disertation, (2001). (prikaz), *Financijska teorija i praksa* 26 (1) str. 383 - 386.
- Čučković N., (2000). *Siva ekonomija i proces privatizacije u Hrvatskoj*, Institut za međunarodne odnose, Zagreb. *Financijska teorija i praksa* 26 (1) str. 245 – 271
- Dornbush, R. and S. Fisher, (1994). *Macroeconomics*, Ch. 10 McGraw-Hill, New York. Str. 23 – 46.
- Dragović Vaso, Pašalić M. Boro, (1990). *Osnovi statističke analize kroz primjere*, Treće izmjenjeno i dopunjeno izdanje, *Savremena administracija*, Izdavačko-štamarsko preduzeće Beograd, Beograd, str. 57
- Eatwell John, Ellman Michael, Karlsson Mats, Nuti D. Mario, Shapiro (1998). *Judith*, Iz tranzicije v evropsko povezovanje, *Znanstveno in publicistično Središče Ljubljana* str. 23 – 78.
- Goodhart Charles. A. E., (1975). *Money, Information and Uncertainty*, Macmillan, London, str .88 – 90.
- Hadjimichalis Costis, (1996). *Global-Local Social Conflicts: Examples from Southern Europe*, *Globalization, Institutions and Regional Development in Europe*, Oxford University Press, Oxford, str. 239-256.
- Gujarati D. (1995). *Basic Econometrics*, Third Edition. McGraw - Hill, New York, str. 34 – 50.
- Jazbec Boštjan, (1999). *Macroeconomic of transition*, Faculty of Economics, Ljubljana, Project on : *Macroeconomic in Transition Economies*, Ljubljana. str. 1- 23
- Johnston J. (1960). *Econometric Methods* , McGraw - Hill, New York, str. 1 - 64
- Jovičić M. (1981), *Ekonometrijski metodi* , “Savremena administracija” Beograd, str. 45-78
- Martin Hans-Peter, Schumann Harald, (1997). *Pasti globalizacije*, Zbirka Octopus, Ljubljana. str. 23 - 78
- Musgrave R. and Peggy, (1984). *Public Finance in Theory and Practise*, Stanford. Str. 35 – 65.
- Razin A., Sadka E. and Swagel P., (2002). *The Aging population and the Size of the Welfare State*, *Journal of Political Economy*, 2002, vol.110. No 4. str. 123 – 146.
- Ribnikar Ivan, (1994)“Prehod v tržno gospodarstvo po slovensko”, CISEF, Ekonomska fakulteta, Ljubljana

- Stewart J. (1976). Understanding Econometrics, Hutchinson & Co, London, str. 59 - 119
- Šošić V. I Faulend M. (2002), Dolarizacija i neslužbeno gospodarstvo. Slučajni partneri? Financijska teorija i praksa 26 (1) str. 57 - 81
- Vodopivec M. (1984) Ekonometrična analiza zunanjetrgovinskih tokov: Ocenev in simulacija dezagregiranega modela zunanje trgovine in njegova vključitev v makro model jugoslovanskega gospodarstva. Ljubljana : Ekonomska fakulteta. str. 134. (02.05.2004.)

Izvori :

- International Monetary Fund , (2003), Bosnia and Herzegovina : First Review Under the Stand - By Arrangement and Request for Waiver of Performance Criteria, Country Report No. 03 / 4, IMF Publications.
- Platni bilans Bosne i Hercegovine, (2002), Izvještaj Centralne Banke B i H, Sarajevo.
- Eurostat 2000, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg
- "Sixth Periodic Report on the Social and Economic Situation and Development at the Regions of the European Union", (1999), Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, str. 23 - 78
- "Competitiveness of CEFTA Countries : Measurement and Trends" Statistički godišnjak Jugoslavije, (1989), Savezni zavod za statistiku, IŠKRO "Savremena administracija" - OOUR »Savremena izdanja« Beograd, str. 1 – 79.
- "Sedanjost in prihodnost tranzicije v Sloveniji", (1998), Letna konferenca Znanstvene sekcije Zveze ekonomistov Slovenije, Bled in Maribor 11.12.1998.
- Zapiski iz vaj in predavanj, (1999), Ljubljana, Ekonomska fakulteta.
- <http://www.imf.org/external/pubs/cat/longers.cfm?sk=16262.0> (02.05.2004)

Biografija

Mirsad Ajeti, završio Filozofski fakultet; 1982, od 1983 do 1991 godine radio je kao profesor marksizma, filozofije, sociologije, estetike i logike u nekoliko srednjih škola u Zenici. Magistrirao ekonomiju na Ekonomskom fakultetu u Ljubljani 2003 godine i dobitnik stipendije SZF-a (Slovenske Znanstvene Fondacije) za postdiplomske studije. Trenutno radi u vlastitoj Konsalting agenciji a paralelno radi na izradi doktorske disertacije iz oblasti regionalne ekonomike odnosno uže oblasti - ekonomije znanja i poduzetništva.
mir-sad@live.com

Visokoškolske biblioteke i edukacija korisnika - Model Fakulteta kriminalističkih nauka Sarajevo

Academic Libraries And Information Literacy - Faculty Of Criminal Justice Sciences Model

Beba RAŠIDović

Sažetak

U radu je predstavljena nova paradigma učenja koju implicira informacijsko društvo i društvo znanja. To nužno dovodi i do promjena u radu visokoškolskih biblioteka i neophodnog uvođenja nastavnog predmeta „Informacijska pismenost“ kao obaveznog dvosemestralnog predmeta najkasnije u drugoj godini studija, kako bi se studenti obučili za samostalan pristup informacijama, njihovo pretraživanje i procjenu. Takvu poduku kompetentni su vršiti isključivo bibliotekari kao stručnjaci za informacijske znanosti. Predstavljen je, također, model edukacije korisnika Fakulteta kriminalističkih nauka.

Ključne riječi

informacijska pismenost, visokoškolske biblioteke, Fakultet kriminalističkih nauka

Summary

New paradigm of learning implicated by the information society and knowledge society is presented in the thesis. This necessarily causes changes in the work of the university libraries and makes the introduction of the subject "Information literacy" in the curriculum necessary. "Information literacy" should be organized as compulsory two-semester subject on the second year of study as the latest in order to educate students for independent access to the information, their search and evaluation. Only librarians as information specialists are competent to perform this kind of education. Model of library user education of the Faculty of Criminal Justice Sciences created is presented as well.

Keywords

Information literacy, library instruction program, academic libraries, Faculty of Criminal Justice Sciences

Uvod

Sve biblioteke, od Aleksandrijske pa do virtualne, su vođene istom idejom da budu centar kosmosa znanja, lavirint tajni, središte kroz koje nas vodi neutaživa ljudska potreba za produblјivanjem i pomicanjem granica znanja.

Biblioteke univerziteta i svakog fakulteta ponaosob, dakle visokoškolske biblioteke, su oduvijek bile, po osnovnom određenju svojih funkcija, baza nastavno-naučnog procesa, njegovo ishodište i potpora, ono bez čega se ne može ni zamisliti uspješno odvijanje nastave i razvoj nauke u akademskoj zajednici. Razloge ovome nalazimo u činjenici da biblioteke prikupljaju, čuvaju, obrađuju, pretražuju i daju na korištenje, jednom riječju, procesiraju informacije koje su relevantne za tu akademsku zajednicu.

Promjene koje su u poimanju i radu biblioteka uopće, a posebno visokoškolskih, donijele informacijsko-komunikacijske (IC) tehnologije, iniciraju da biblioteke postaju informacijski centri orijentirani na pristup informacijama, njihovu evaluaciju i inkorporaciju u obrazovanje i znanje, a bibliotekari „od osoba koje su se brinule za nabavku, obradu i posredovanje informacija, postaju osobe koje ih i analiziraju i vrednuju.

Kako se zapravo otišlo dalje, pa se ne govori samo o informacijskom društvu, nego o društvu znanja sa tendencijama cjeloživotnog učenja i stalnog sticanja kompetencija, onda se poimanje biblioteka dovodi u vezu sa aktivnostima koje se „tiču prikupljanja informacija, obrade, selekcije, prezentacije znanja te diseminacije najraznovrsnijim kanalima“ (Odabrana poglavlja ..., 2004 ; 3)

Visokoškolske biblioteke i promjene

Jasno je da živimo u vremenu eksplozije informacija, intenzivnog razvoja nauke i relativne demokratizacije obrazovanja, univerzalizacije znanja, cjeloživotnog učenja i e-učenja, globalizacije i elektronskih medija. Svjedoci smo da je proizvodnja informacija dostigla takav rast da je posljednje istraživanje o količini proizvedenih informacija urađeno 2003. god. za 2002. objelodanilo da je proizvedeno 800 MB novih informacija po jednoj osobi ukupne svjetske populacije, a 92% tih novih informacija pohranjeno je na magnetnim medijima, većinom na hard diskovima. (Lyman; Varian, 2003)

To je bilo 2002. god.

Za pretpostaviti je da se taj broj do danas utrostručio; samo za pretpostaviti, jer se odustalo od takvih istraživanja zbog nemogućnosti procjene broja izvora te njihove količine i veličine. (Lyman; Varian, 2003)

Suštinsko pitanje, dakle, nije više „kako da nađem informaciju u ograničenom broju izvora“ nego „kako da odaberem informaciju koja najviše odgovara mojim potrebama iz naizgled neograničenog broja izvora?“ (Carey, 1998)

„Naizgled neograničen broj izvora“ je između ostalog i u vezi sa činjenicom da informacijsko društvo prati zakonitosti ekonomskih kretanja. Kvalitetna i pravovremena naučna informacija u savremenom okruženju, najčešće je lako dostupna, pod uvjetom da postoje finansijska sredstva, pa uprkos dokumentima koji promoviraju istinsku demokratizaciju znanja i otvoren pristup naučnim časopisima (Berlinska deklaracija, Budimpeštanska inicijativa) i uprkos tome što je pravo na informaciju i pravo na obrazovanje jedno od osnovnih ljudskih prava, akademske institucije i njihove biblioteke će morati preispitati mogućnosti svoga povezivanja, pametnog ulaganja i korištenja kupljenih resursa u svrhu stvaranja novoga znanja. Time će se osobito morati pozabaviti siromašne i nerazvijene zemlje i zemlje u tranziciji da ne bi vječno ostale u toj poziciji.

Bosanskohercegovačka akademska zajednica, uprkos tragičnoj povijesti ove zemlje, čini korake da se približi evropskim i svjetskim tokovima kad je riječ o obrazovanju, nauci i znanju, pa je već okončala studij prva generacija studenata po Bolonjskim principima koji omogućuju mobilnost i protok studenata, nastavnika, istraživača i djelatnika i uspostavljaju jedinstven evropski visokoškolski prosor.

Bolonjski principi studiranja učinili su da se studentska populacija aktivnije uključuje u nastavni proces, jer je biranjem, pored osnovnih predmeta, i izbornih iz određenih oblasti, stvoren prostor da osmišljavaju svoj studij kroz fleksibilni, a ne unificirani nastavni program. Od njih se očekuje i zahtijeva samostalnost u odabiru tema, pronalasku relevantnih informacija i evaluaciji pronađenih izvora u skladu sa preporukama Evropske unije o novim pristupima u obrazovanju, gdje je temeljno načelo obrazovnih procesa learning to learn ili učiti kako učiti (Špiranec, Lasić-Lazić, 2005 ; 46)

Akademska zajednica ima potrebu, također, i za podizanjem kvalitete svoga nastavno-naučnog kadra kroz obavezne i posebne vidove njihovog obrazovanja, kako nalažu Bolonjski principi kroz akreditaciju fakulteta i evaluaciju rada nastavnika. Za ostvarivanje naznačenih ciljeva, akademska zajednica mora imati i materijalne i ljudske resurse, a da bi ih učinila isplativim, mora znati kako najbolje da ih iskoristi i upotrijebi. Skupe baze podataka, bibliotečko-bibliografski sistemi, izvori dostupni putem interneta i ljudski resursi ne vrijede ništa ako krajnji korisnik ne zna za njih i njihove mogućnosti ili nije obučen da ih upotrijebi na najbolji mogući način, bilo da se radi o formalnom ili neformalnom učenju. Kvalitetan način da se ostvari maksimalno iskorištavanje postojećih resursa jeste razvoj i implementacija programa edukacije korisnika, jer je upravo Bolonjski proces taj koji otvara potrebe i mogućnosti uključivanja takve edukacije u obrazovne programe.

Ovdje treba podcrtati slijedeće; poenta nije na tehnološkoj infrastrukturi i informatičkim vještinama, jer su „one nedovoljna pretpostavka za samostalno pretraživanje, pristup i korištenje informacija te trajno stjecanje i nadogradnju znanja“, ali jeste u onome što je „skup sposobnosti koje se u zajednici informacijskih stručnjaka pa i šire, a osobito u anglosaksonskim zemljama nazivaju informacijskom pismenošću“. (Špiranec, Lasić-Lazić, 2005 ; 49).

Edukacijom korisnika ćemo se pozabaviti u slijedećem poglavlju.

Edukacija korisnika ili Library Instruction Program (LIP)

U različitim se periodima, različitim stupnjevima razvoja obrazovanja, različitim pristupima i sa različitim sadržajima, poučavanje krajnjih korisnika nazivalo user education, library orientation, bibliographic instruction, library instruction, a u novije vrijeme sa razvojem informacijsko-komunikacijske (IC) tehnologije i njenom implementacijom u biblioteke information literacy ili informacijska pismenost u Sjedinjenim Američkim Državama i Australiji, a information skills ili informacijske vještine u Velikoj Britaniji.

Teško je zamisliti da bibliotekari velike Aleksandrijske biblioteke nisu s vremena na vrijeme okupljali male grupe studenata i učenih posjetitelja i poučavali ih u prikladnom rukovanju i upotrebi dragocjenih svitaka koji su tamo bili pohranjeni (Lorenzen, 2001). Historiju edukacije korisnika u visokoškolskim bibliotekama moguće je pratiti još od 17. stoljeća u Njemačkoj, a u SAD praksa poučavanja u učionici i štampanim dokumentima započinje krajem 19. stoljeća i od 1960. godine postaje standard.

Stavovi o tome kako bibliotekari trebaju da prakticiraju library instruction i šta sadržajno taj program treba da predstavlja, bili su tokom vremena različiti, pa čak i oprečni u različitim akademskim zajednicama.

Primjena informacijsko-komunikacijska tehnologija implicira informacijsku pismenost kao novi koncept izobrazbe korisnika za informacijsko doba, a ključnu ulogu u tome u razvijenim zemljama preuzimaju upravo bibliotekari i biblioteke. Spoznaja o tome je zahtijevala i vremena i truda, ali su se bibliotekari pokazali kao dostojni i neophodni partneri u obrazovnom procesu.

Asocijacija američkih visokoškolskih i istraživačkih biblioteka (Association of College and Research Libraries ACRL) donijela je 2000. godine Information Literacy Standards for Higher Education, dakle principe i standarde informacijske pismenosti za visokoškolske biblioteke koji definiraju informacijsku pismenost, njen odnos sa informacijskom tehnologijom, sa visokoškolskim obrazovanjem i pedagogijom i taksativno navode pet standarda i 22 podrobna izvedbena kazala, a 2003. godine donosi Guidelines for Instruction Programs in Academic Libraries ili Vodič za in-

struktivne programe u visokoškolskim bibliotekama u kojima definira visokoškolske biblioteke kao nositelje programa informacijske pismenosti, ciljeve tih programa, sadržaje, metode, njihovu strukturu, evaluaciju i potporu, kako finansijsku tako i kadrovsku. Taj vodič je stvoren na osnovi primjera dobre prakse. Po ovim standardima informacijska pismenost „čini temelj doživotnog učenja. Zajednička je svim disciplinama i područjima, svim okruženjima učenja i svim razinama obrazovanja. Omogućuje osobi koja uči da temeljito ovlada sadržajima i da proširi svoja istraživanja, da ih usmjeri prema sebi i preuzme nadzor nad vlastitim učenjem“ (prema Sinikara, 2004), a informacijski pismen student zna definirati prirodu i opseg informacijske potrebe, zna djelotvorno i pouzdano pristupiti potrebnim informacijama, kritički procijeniti informaciju i izvor informacija i uključiti odabranu informaciju u svoju spoznajnu strukturu i vrijednosni sistem, učinkovito upotrijebiti informaciju za ostvarenje postavljenog cilja, a pri tome razumije ekonomske, pravne i društvene vidike upotrebe informacija, te pristupa i rabi informacije na etičan način i po pravnim propisima.

Sjedinjene Američke Države imaju najdužu tradiciju u razvijanju i praktičnoj primjeni informacijskog opismenjavanja, ali su i druge razvijene zemlje donijele svoje dokumente o uključivanju informacijske pismenosti u akademske kurikulume. Dobre primjere možemo naći u Australiji i Novom Zelandu, Češkoj, Estoniji, Finskoj, Francuskoj, Njemačkoj, Španiji, Švedskoj, Velikoj Britaniji i Sloveniji.

Oblici informacijskog opismenjavanja u visokom školstvu u ovim zemljama se ostvaruje na jedan od tri načina (Izhodišće za uveljavanje ... 2006):

- Kao bibliotečke instrukcije
- Kao samostalni predmet unutar kreditnog sistema
- Kao sadržaj koji je uključen u različite naučne discipline (related/integrated courses)

Neke naznake ovih procesa možemo registrirati i u Bosni i Hercegovini, ali su oni tek u začetku.

Univerzitet u Sarajevu i edukacija korisnika

Situacija u Bosni i Hercegovini je takva da na bosanskohercegovačkim univerzitetima postoje fakulteti koji nemaju biblioteke, a i oni koji ih imaju, nemaju odgovarajući prostor ni kadar ni opremu i još uvijek se smatraju dijelom administracije u kojoj se vrši prosta manipulacija štampanog materijala, za šta nikada, a osobito ne danas nema nikakvoga opravdanja. (Vodič kroz visokoškolske biblioteke ... 2008). Društvo bibliotekara je zamrlo¹, a bibliotekari su prepušteni sami sebi i od njihovih

---

¹ Posljednja Skupština Društva bibliotekara Bosne i Hercegovine održana je 2003 godine u Rektoratu Univerziteta u Sarajevu, a 2008. godine u Tuzli je održan sastanak na kome se Društvo pokušalo reanimirati

sposobnosti, interesa, želja i angažmana zavisi i stupanj njihove uključenosti u savremene tokove struke i nauke. Standardi za visokoškolske biblioteke također ne postoje, tako da je svaka fakultetska biblioteka specifičan organizam po pitanju vrste i veličine fondova, vrste i brojnosti korisnika, potreba korisnika, načina rada sa korisnicima, opremljenosti biblioteka, broja stručnih radnika u njima, uključenosti bibliotekara u nastavno-naučni proces i procese vlastitog usavršavanja, a u bibliotekama se i dalje angažira nestručan i nezainteresiran kadar.

Na dva savjetovanja o reformi visokog obrazovanja i primjeni Bolonjskog procesa na Univerzitetu u Sarajevu održana 2007. i 2008. godine u Sarajevu, bibliotekari su ukazali na potrebu potpore projekta informacijskog opismenjavanja i to je ušlo u zaključke savjetovanja.

Začetke Library Instruction Program-a na Univerzitetu u Sarajevu možemo naći na postdiplomskim studijima u okviru modula Metodologija naučnih istraživanja, najprije u Centru za interdisciplinarnе studije 2002. godine na magistarskom programu Ljudska prava i demokratija, a onda i na drugim postdiplomskim programima ovoga centra. Slijedi ih i postdiplomski studij na Fakultetu kriminalističkih nauka 2005. godine. Bibliotekarima je povjereno nekoliko sati nastave o proizvodnji informacija, pretraživanjima klasičnih i savremenih izvora informacija, OPAC-a, dostupnih baza podataka, evaluaciji pronađenih informacija, umijeću citiranja i navođenja.

Prvi program edukacije korisnika na dodiplomskom studiju, koji je ušao u nastavni plan i program kao predmet sa definiranim kurikulumom i brojem kredita koje nosi sa sobom i koji je kreirala voditeljica Biblioteke, je program za predmet Bibliotečko-informacijske baze na Fakultetu kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu.

Fakultet kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu je formiran 1993. godine, a tada je formirana i Biblioteka Fakulteta, što je ukupno uzevši, izuzetan kuriozitet obzirom na ratno vrijeme i događanja u državi Bosni i Hercegovini. Fakultet je od početka svoga rada imao veliki broj studenata, kako na sva tri smjera dodiplomskog, tako i na postdiplomskom studiju, pa je i broj korisnika Biblioteke stalno rastao. Zbog specifičnosti građe koju Biblioteka posjeduje i koja se teško pronalazi u nekim drugim tipovima biblioteka, veliki je broj korisnika i izvan akademske institucije i akademske zajednice. Kao tek formirani fakultet, Fakultet kriminalističkih nauka je morao obrazovati i vlastiti kadar, koji je pohađao postdiplomske studije i radio doktorske teze i na drugim akademskim institucijama u zemlji i inozemstvu. Rad sa tako šarolikom tipologijom korisnika je pored obimnosti njihovih zahtjeva, dodatno bio otežan i zbog njihovog nepoznavanja načina rada biblioteka, pretraživanja izvora informacija, bibliotečko-informacijskih sistema, vrsta publikacija, tako da je upravo to rezultiralo potrebom njihovog educiranja i opismenjavanja u informacijskom smislu. To je osobito postalo akutno sa uključivanjem Biblioteke u CO-BISS i sa kupovinom elektronskih naučnih i stručnih baza.

Stvoriti svijest o potrebi Library Instruction Program-a, nije bilo lako, a još teže je bilo locirati ga u kurikulum i ući u nastavu (iako je to u svijetu prisutno posljednjih trideset godina). To je bio proces koji je rastao i usložnjavao se sa rastom i raznolikošću mogućnosti pružanja usluga biblioteke. Najprije se Library Instruction program sastojao od upoznavanja pojedinaca i grupa korisnika sa tradicionalnim izvorima informacija kojima biblioteka raspolaže; sa kupovinom prvih elektronskih izvora korisnici su bili educirani o mogućnostima njihovog pretraživanja i mogućnostima koje oni nude; sa uključivanjem biblioteke i voditeljice Biblioteke u svjetske bibliotečke mreže i stručna udruženja, dobila se mogućnost komunikacije sa kolegama i njihova pomoć u pronalaženju relevantnih informacija. Korisnici su bili poučavani i o mogućnostima ograničenog besplatnog korištenja nekih elektronskih baza., a sa prvim diplomantima, magistrantima i doktorantima upoznavali su se i sa načinom prikupljanja i organiziranja građe, citatnim bazama, načinima i stilovima citiranja.

Tokom vremena postalo je jasno da edukacija korisnika mora biti organizirana, planirana, osmišljena uz uvažavanje potreba studenata i nastavnika Fakulteta kriminalističkih nauka. Rezultat je bio uvođenje novoga modula.

Model Fakulteta kriminalističkih nauka

Nastavnim planom i programom za 2007./2008. godinu koji je usvojen u aprilu 2007. godine, predviđen je u četvrtom semestru izborni modul na dva od tri smjera, na Katedri za kriminologija i Katedri za sigurnosne studije u trajanju od 15 sedmica, 3 sata sedmično, ukupno 45 sati, pod imenom Bibliotečko-informacijske baze. Ovaj predmet kroz predavanja i vježbe, dva testa i pismeni ispit, studentima donosi ukupno 3 ECTS kredita. Sadržaj modula je koncipiran na osnovu iskustava u radu sa korisnicima Biblioteke Fakulteta kriminalističkih nauka i u skladu sa njihovim potrebama i prethodnim znanjima. U obzir se morala uzeti i činjenica da su osnovna i srednja škola propustile priliku da se na svom nivou pozabave edukacijom korisnika, a isto tako i činjenica da studenti dolaze iz raznih sredina i raznorodnih srednjih škola, sa različitim predznanjima kad je riječ o IC tehnologiji, znanju stranih jezika i općoj pismenosti. O nazivu modula bi se također moglo raspravljati. Po svome sadržaju to jeste informacijska pismenost. I to je važno. Novi koraci će donijeti nove rezultate u budućnosti.

Svrha modula Bibliotečko-informacijske baze, kako je to definirano nastavnim programom, je pristup znanju i korištenje i pretraživanje tradicionalnih i suvremenih informacijskih resursa kao pretpostavka i polazište svakog obrazovnog, naučnog i stručnog rada. Znanja iz ovog modula potpora su svim ostalim modulima, kroz vježbe koje su koncipirane kao pronalaženje relevantnih izvora informacija za ispite i seminarske radove iz drugih modula.

Osnovni cilj modula je upoznavanje studenata sa bibliotečko-informacijskim resursima u i izvan biblioteke i njihovo osposobljavanje za samostalan pristup i pretraži-

vanje tradicionalnih i elektronskih izvora informacija, pronalaženje informacija, njihovo vrednovanje i usvajanje.

Očekivani rezultati su sticanje znanja samostalnog pristupa i pretraživanja informacijskih resursa u svrhu pronalaženja relevantnih izvora informacija radi zadovoljavanja informacijskih potreba.

Sadržaj modula je tako koncipiran da su tematske cjeline utvrđene i definirane, ali se njihov sadržaj može mijenjati i dopunjavati u skladu sa promjenama koje u međuvremenu mogu nastati. Težište je na vježbama i praktičnoj primjeni, ali se studenti kroz predavanja trebaju upoznati i sa teoretskim naznakama pojedinih tema.

Obzirom da su polazna znanja različita, a iskustvo poučava da obično nisu na zavidnom nivou, u uvodnom predavanju predviđeno je objasniti zašto je važno usvojiti znanja iz ovoga modula, ukazati na ogromnu količinu informacija koja se svakodnevno proizvodi i kroz pomalo modificirani ETA(k)SA kompleks prikazati život informacije sa akcentom na (k) u tom pojmu, a to je komunikacija. Također, objasniti razliku između informacijskih nauka i informatike, zapravo informacijske i kompjuterske pismenosti

Slijedeća tema su biblioteke kao agenti informacijskih nauka, vrste biblioteka, klasični bibliotečki resursi, tradicionalni izvori informacija i njihovo pretraživanje i upoznavanje sa kartičnim katalogima i klasifikacijskim sistemima. Može se smatrati da je to u savremenoj edukaciji korisnika prevaziđeno. Postoji značajan broj biblioteka kod kojih je cjelokupan ili bar dio fonda pretraživ na ovaj klasični način. Dio fonda Biblioteke Fakulteta kriminalističkih nauka također je pretraživ isključivo na ovaj način, a klasični katalogi se i dalje uredno vode zbog straha od mogućeg pada sistema i nedostupnosti OPAC-a a i iz drugih razloga koji nisu stručne prirode. Predviđeno je i na nekoliko primjera provježbati taj način pretraživanja informacija u obliku zadaće.

Prelaskom na teme Internet, World Wide Web, OPAC i mašine za pretraživanje, dolazimo do COBISS-a, Metela, CROLIST-a kao različitih OPAC-a i do najčešće upotrebljivanih mašina za pretraživanje. Uz pretraživanje na konkretne upite zadane iz drugih modula, predstaviti način definiranja informacijske potrebe, mogućnosti, strategije i tehnike pretraživanja.

Slijedeća tematska cjelina su elektronske baze, pojam i vrste i predstavljanje baza dostupnih na Univerzitetu u Sarajevu: EBSCO, EMERALD, Science Direct, PROQUEST CSA koja nije dostupna ali je značajna jer je časopis Fakulteta indeksiran u Sociological Abstracts ove baze, a onda se preko toga studenti uvode u pojam citatnih baza i faktora utjecaja. Također su predviđene vježbe iz pretraživanja EBSCO i EMERALD baza.

Predviđeno je studentima predstaviti i on line mrežu World Criminal Justice Library Network, koja sadrži mnoštvo stručnih informacija i čiji je član Biblioteka Fakulteta., zatim portal ljudska prava, neke besplatne pravne baze i specifične stranice kao www.crimespider.com, www.crimetheory.com, www.criminology.fsn.edu, www.deathpenaltyinfo.org i drugih sličnih, a to je onda dobar uvod za temu evaluacija pronađenih informacija i izvora informacija . Naučiti ih koji su to kriteriji koji nam pomažu da procijenimo njihov kredibilitet i predstaviti pet osnovnih kriterija.

Međubiblioteka pozajmica, vrste publikacija i pojam i značaj bibliografije su teme kojima je također predviđeno mjesto u programu, a završni dio je posvećen citiranju i navođenju; citiranje i navođenje kao izvor informacija, zašto je važno citirati, različita praksa – stilovi citiranja, loša praksa i plagijarizam.

Nažalost, modul je predviđen kao izborni, a ne obavezni, tako da postoje velike šanse da ga niko ne izabere ili mali broj studenata, pa da zapravo, uopće ne bude implementiran.

Bilo koji program informacijskog opismenjavanja studenata, pa i ovaj, zahtijeva tehničke pretpostavke i opremljenost prostora.

Zaključak

Novi zadaci zahtijevaju i nove kadrove u smislu njihovih dodatnih kompetencija i specijalizacija. Ne znači nužno da je svaki bibliotekar svake visokoškolske biblioteke sposoban i unaprijed predodređen da se bavi edukacijom korisnika. Za taj posao treba prvo biti sam educiran, imati znanja o onome čemu želiš druge poučavati, pedagoška znanja, ali i vizije, ideje, entuzijazam.

Rad u bibliotekama novoga doba zahtijeva visoko obrazovane, specijalizirane stručnjake koji razumiju način na koji se uređuju i vode novonastale biblioteke, stručnjake koji znaju prepoznati, odabrati, urediti i zaštititi informacije relevantne za krajnjeg korisnika (Dizdar, 2008).

Nedovoljno obrazovan kadar ne može pružiti usluge za novo doba kada nema niti spoznaje da takve usluge postoje i da su one nova suština njegovoga posla. To implicira i promjene u kurikulumu za izobrazbu bibliotekara, ali i uspostavljanje standarda za tražene kompetencije kod zapošljavanja djelatnika biblioteka, kao i posebno vrednovanje takvih kompetencija u materijalnom smislu.

Potrebna su također, sistemska rješenja na nivou univerziteta, kojim bi bilo predviđeno postojanja dvosemestralnog obaveznog predmeta sa sadržajima iz informacijske pismenosti najkasnije na drugoj, ali najbolje na prvoj godini studija, kako bi se ostvarilo određeni nivo samostalnosti studenata u pretraživanju i korištenju resursa i sticanju znanja.

Library Instruction Program je, u dugoročnom smislu, važan i zato što se na fakultetima školuje budući nastavno-naučni i naučno-istraživački kadar.

Izvori

- ALA/ACRL. Information literacy competency standards for higher education, 2000, <http://www.ala.org/ala/mgrps/divs/acrl/standards/informationliteracycompetency.cfm> (29.12.2008.)
- ALA/ACRL. Guidelines for instruction program in academic libraries, 2003, <http://www.ala.org/ala/mgrps/divs/acrl/standards/guidelinesinstruction.cfm> (29.12.2008.)
- Barker, J. Pronalaženje informacija na Internetu : Vodič // Bosniaca, 11,11, (2006), str.18-42
- Berlinska deklaracija o otvorenom pristupu znanstvenom znanju. http://eprints.rclis.org/archive/00000965/01/prijevod_berlinske_deklaracije.pdf (13.05.2008.)
- Budapest Open Access Initiative. <http://www.soros.org/openaccess/read.shtml> (13.05.2008.)
- Carey, J.O. Library skills, information skills and information literacy : implication for teaching and learning, 1998, <http://www.ala.org/ala/mgrps/divs/aasl/aaslpubsandjournals/slmrb/slmrcontents/volume11998slmqo/carey.cfm> (30.12.2008.)
- Dizdar, Senada. Nastavni plan i program postdiplomskog studija iz bibliotekarstva. Prezentacija. Privatna poruka. (17.11.2008)
- Izhodišča za uveljavljanje informacijske pismenosti na univerzah v Sloveniji, 2006 <http://www.zbds-zveza.si/dokumenti/2007/INFpismenostiZHODISCA.pdf>, (18.12.2008.)
- Lorenzen, M. A brief history of library instruction in the United States of America, 2001, <http://www.libraryinstruction.com/lihistory.html> (25.12.2008.)
- Lyman, P.; Varian, H.R. How much information, 2003, <http://www2.sims.berkeley.edu/research/projects/how-much-info/> (29.12.2008.)
- Odabrana poglavlja iz organizacije znanja / urednica Jadranka Lasić-Lazić. Zagreb : Zavod za informacijske studije, 2004.
- Petrak, J., Aparac-Jelušić, T. Knjižnice na hrvatskim sveučilištima : Tradicija i promjene // Vjesnik bibliotekara Hrvatske, 48 ,1 (2005), str. 13-30

- Sinikara, K. Edukacija korisnika u finskim sveučilišnim knjižnicama // Dani specijalnog knjižničarstva Hrvatske (5 ; 2003 ; Opatija) / uredila Maja Jokić. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2004. Str. 11-19
- Špiranec, S., Lasić-Lazić, J.. Obrazovna uloga knjižnica. Priprema građana za Europu znanja. Vjesnik bibliotekara Hrvatske, 48,1 (2005),str. 46-55
- Vodič kroz visokoškolske biblioteke Bosne i Hercegovine. Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, 2008.

Biografija

Beba Rašidović Diplomirani bibliotekar. Diplomirala na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu 1980. godine. Autor je pet stručnih radova u domaćim časopisima i jednog u inozemnim. Zaposlena na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu u zvanju voditelja biblioteke. Član je Predsjedništva društva bibliotekara BiH u više navrata.
brasidovic@fknbih.edu

Drugi kriminologijski (ljetni) kurs „Tehnika, nadzor, kazneni postupak“¹⁰

Darko Datzer

Uvod

Na Univerzitetu u Pečuju (Mađarska) je u periodu 9.-13. lipnja 2008. godine održan drugi kriminologijski (ljetni) kurs „Tehnika, nadzor, kazneni postupak“, u organizaciji Max Planck Instituta za strano i međunarodno kazneno pravo (Freiburg, SR Njemačka) i Pravnog fakulteta Univerziteta u Pečuju. Kurs ima svrhu promicanja novih spoznaja iz oblasti kriminologije i okuplja mlade istraživače, znanstvenike, ali i praktičare iz oblasti kriminologije, kriminalistike, kaznenog prava i srodnih disciplina iz srednje i istočne Europe.

Namjera je organizatora da se skup održava svake dvije godine, a smjerā upoznavanju sudionika (ali i stručne, pa i laičke javnosti, dakako) šta je to novo i aktuelno iz oblasti kriminologije. 2008. godine su sudionici dolazili iz Njemačke, Mađarske, Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Bugarske, Češke i Slovačke. Uglavnom se radilo o suradničkom osoblju na visokoškolskim ustanovama, mada je popriličan broj bio i iz pravosudne prakse, što je čitavom događaju davalo drugačiju notu i pružalo osnovu za diskusiju i iz ugla praktičara- kakva je aktualna inozemna praksa po pojedinim pitanjima i koliko su neka saznanja aplikabilna u specifičnim nacionalnim okolnostima.

Ohrabreni iskustvima iz 2006. godine (kada je po prvi puta organiziran kurs), organizatori su nastavili sa izborom iznimno kvalitetnih predavača i interesantnih i aktualnih tema, te su pretvorili ljetni kurs u mjesto istinskog kontakta i razmjene iskustava sudionika. 2008. godine je tema bila primjena novih istražnih tehnika, sa naglaskom na nadzor (nad osobama, komunikacijama i prostorijama) i njegov utjecaj na kazneni postupak, te kriminologijske (aplikativne i teoretske) implikacije takvih saznanja. Unutar ovoga okvira bile su prezentirane nešto uže tematske cjeline, koje su trebale služiti kao osnov za prezentiranje situacije u svakoj od zemalja iz kojih su dolazili participanti. Tako je kurs zasigurno glede koncepta ispunio očekivanja takvoga jednoga akademskoga vida komunikacije i prezentiranja dijela nauke, u ovom slučaju kriminologije.

---

¹⁰ Izv. *Zweiter Kriminologischer Sommerkurs "Technik, Überwachung, Strafverfahren"*

Treba pomenuti da je radni jezik kursa njemački. S tim u svezi treba naznačiti opredjeljenje organizatora za prezentiranje i promicanje novih kriminoloških spoznaja sa kontinentalnih europskih prostora, poglavito njemačkog govornog područja, iz prostog razloga što se s pravom cijenilo da „europska kriminologija“ ima itekako šta ponuditi i da niti jednim dijelom nije u zapečku uspjeha američkih kolega.

Kako je napomenuto, tematski je kurs oslovljavao oblast novih istražnih tehnika kojim se posljednjih decenija posvećivalo puno pozornosti. Zasigurno je, naime, barem zadnjih dvadesetak godina borba protiv nekonvencionalnih oblika kriminaliteta (organizirani, korupcija, terorizam, i sl.) na vrhu kriminalnopolitičke agende i na europskom (Europska Unija) i paneuropskom prostoru (Vijeće Europe), ali i svijetu općenito (Paoli & Fijnaut, 2004). Odavno je prepoznato i da se tradicionalnim istražnim tehnikama može malo napraviti u suzbijanju složenijih oblika kriminaliteta (Sielaff, 1994; Gropp & Huber, 2001; Sačić, 2001; Albanese, 2004; Berg, 2008), te se posebna pažnja posvećivala (i još posvećuje) novijim istražnim tehnikama, poput nadzora nad komunikacijama, prikrivenog istražitelja, komputerskom sravnjivanju podataka, itd., kako sa filozofskog, pravnog i sličnih stanovišta, tako, doduše manje, i sa kriminalističkog i kriminologijskog. Upravo su potonji fokusom ovogodišnjega kursa, kojim se, na temelju znanstvenog pristupa u prikupljanju, analizi i ocjeni podataka, smjeralo prezentirati prednosti i nedostatke takvih tehnika, što bi moglo u konačnici doprinijeti potpunijoj slici glede pravnog osnova i efikasnosti u primjeni prikrivenih i posebnih istražnih tehnika i pomoći nadležnim organima u strateškom koncipiranju efikasnije borbe protiv kriminaliteta.

Čitaocu se može učiniti da naslov kursa ima malo dodirnih tačaka sa kriminologijom. Nije tako. Prvo, dva velikana kriminologijske misli, Edwin Sutherland i Donald Cressey, u svojoj definiciji kriminologije ističu da se ona bavi „procesima donošenja zakona, kršenja zakona, kao i reakcijom na njihovo kršenje“ (1974, s.3). Ovakav su koncept slijedili i vodeća imena kriminologije, poput Masters i Roberson (1990), Hagan (1994), Siegel (2006), Adler, Mueller & Laufer (2007), kao i mnoga druga. I mnogi autori sa prostora bivše Jugoslavije zastupaju slično stanovište (poput Ignjatović, 2005). Prema ovoj koncepciji, dakle, kriminologija se bavi kako kršenjem zakona (tradicionalno shvatanje kriminologije kao nauke o fenomenologiji i etiologiji delinkventnog ponašanja [Horvatić, 1993; Derenčinović, 2004], tako i formalnom i neformalnom reakcijom društva na njegovo kršenje.

Drugo, upravo u domenu efikasnosti sistema kaznenog pravosuđa danas se može govoriti o aplikativnoj kriminologiji (Siegel, 2006), što je upravo tematski okvir kursa. Postoje i mišljenja kojim se kriminologija sve više impostira kao središnja vanpravna kaznena znanost (mjesto koje su svojedobno velikani kriminalističke i kriminološke misli Gross i von Liszt rezervirali za kriminalistiku [Groß & Geerds, 1977]), pa bi sve što ima veze sa izučavanjem kriminaliteta sa znanstvenog stanovišta bilo integrirano u kriminologiju. Ovakvo stanovište organizatori ne zastupaju, nego jednostavno drže da upravo u domeni aplikativne kriminologije bavljenje pravnom osnovom, efikasnošću, prednostima i nedostacima posebnih istražnih tehnika pruža

nadležnima osnovu za racionalno donošenje odluka i evaluaciju dosadašnjih pristupa. Pored ovoga, i u teorijskom smislu bavljenje posebnim istražnim tehnikama ima značaja, jer ukazuje na razvoj kaznenopravne socijalne kontrole u pravcu strateškog i taktičkog prikupljanja informacija, dakle, novim dimenzijama kojima se aktualnim raspravama u okviru kriminologije i politike suprotstavljanja kriminalitetu (shvaćene kao znanosti) posvećuje relativno malo pozornosti.

Najzad, treba pomenuti i mišljenje Ignjatovića (2005), prema kojemu reakcija na kriminalna ponašanja utječe na našu percepciju pojave kojom se bavimo. Interakcionistički pristup zastupa tezu da kriminalno ponašanje ne postoji samo po sebi, nego ovisi o našoj kvalifikaciji nečega kao kriminalnog, aberantnog, i sl. Dakako da rad organa kaznenog progona spada u oblike formalne socijalne reakcije, te bi ispitivanje njihova rada (fokusa, prednosti i nedostataka) pružilo osnovu za deduciranje predmeta kriminologije. Simplificirano rečeno, da li je neko ponašanje delinkventno (i time predmetom kriminologije), ovisi i o našoj akciji prema tomu i kako ga etiketiramo.

Kurs, dakle, bez dvojbe spada u domenu kriminologije (makar shvaćene largo sensu), i nema dvojbe da su organizatori izabrali vrlo atraktivnu i aktualnu temu.

Pojedina izlaganja

Tehnika, nadzor, kazneni postupak (uvodno izlaganje)

U uvodnom izlaganju direktor Instituta, dr. Hans-Jörg Albrecht, naveo je razloge ovogodišnje teme. Prema njemu, nadzor je postao sastavni dio svakodnevnog života. Njegova primjena je zaista raznovrsna, počev od sigurnosnih sistema i alarma, potreba efikasnijih mjera u suprotstavljanju kriminalitetu, pa do medicine (promatranje učinaka pojedinih medikamenata i terapija). U oblasti kaznenog prava, nadzor je u SR Njemačkoj imao i svoju posebnu zakonsku osnovu, a cilj je naprednoga kaznenoga zakonodavstva u ovoj oblasti da se osigura proaktivno i preventivno djelovanje nadležnih organa u suzbijanju složenijih i težih oblika kriminaliteta. Albrecht je naznačio da je oblast posebnih istražnih tehnika zanemarena u empirijskim istraživanjima, i da su se čitave direktive Europske Unije temeljile na oskudnim podacima iz prakse. Treba pomenuti da je istraživanje koje je proveo Max Planck Institut prvo međunarodno empirijsko istraživanje koje se sa deskriptivne i evaluacijske ravni bavi efikasnošću nadzora nad komunikacijama i drugih posebnih istražnih radnji (Albrecht, Dorsch & Krüpe, 2003).

U ovom izlaganju je, tek kao uvertira u naredna izlaganja, navedeno da su najčešće posebne istražne radnje koje su poduzimane u SR Njemačkoj zadnjih dvadesetak godina nadzor nad komunikacijama (cca. 45 000), nasuprot kojima stoji rijetka uporaba nadzora nad prostorijama (u 2005. samo 7 slučajeva) i kompjutersko sravnjivanje podataka (u periodu 1992-2004 samo 30 slučajeva). I njihova efikasnost je

upitna: po Albrechtu, polovica nadzora nad komunikacijama i prostorijama biva obustavljena jer se ne skupi dovoljno dokaza za tvrdnju da je osumnjičeni počinio djelo koje mu se stavlja na teret, sa vrlo skromnim učincima sa stanovišta dokaza i saznanja o novim kaznenim djelima (tek nekoliko desetaka!). Čini se da prava vrijednost posebnih istražnih radnji leži ne toliko u njihovoj neposrednoj aplikabilnosti, nego u generalnopreventivnom učinku i povećanju osjećaja sigurnosti kod građana, kojima država šalje poruku da napokon nešto čini na planu suzbijanja kompleksnog kriminaliteta.

Pohranjivanje i uvid u telekomunikacijske podatke

Dr. Albrecht je u narednom izlaganju „Pohranjivanje i uvid u telekomunikacijske podatke“ istakao da se ovom obliku kriminalističkog istraživanja u novije vrijeme posvećuje više pažnje. Max Planck Institut je u okviru svog istraživačkog fokusa na pravnoj uređenosti i efikasnosti nadzora nad komunikacijama i drugim prikrivenim istražnim radnjama proveo poseban projekat koji se bavio upravo pohranjivanjem i uvidom u informacijske podatke, pa su ovom prigodom izloženi glavni nalazi. U ovoj prezentaciji je istaknuto da se na pomenuti način uglavnom utvrđuju počinitelji kaznenih djela, osiguravaju se dokazi, ili se identificiraju zločinačke mreže. Također je istaknuto da je ovo nezaobilazan izvor podataka za suvremene istrage.

Dio prezentacije se odnosio na normativne pretpostavke primjene ove metode, koja se na razini Europske Unije utemeljuje Direktivom 2006/24/EZ Europskoga parlamenta i Vijeća od 15. ožujka o pohranjivanju podataka dobivenih ili obrađenih u vezi s pružanjem javno dostupnih usluga elektroničke komunikacije ili javnih komunikacijskih mreža. Iako u nekim zemljama Europske Unije ova direktiva nije uvedena u zakonodavstvo, u SR Njemačkoj je to od 01. 01. 2008. slučaj. Prema njemačkom kaznenom zakonu, primjena mjere pohranjivanja i uvida u telekomunikacijske podatke ograničena je na samo teže delikte, koji su ili kataloški navedeni, ili su određeni zapriječenom kaznom. Kao i u većini zemalja, i u Njemačkoj je primjena mjere povezana sa sudijskim nadzorom, kao i obavezama prema osobi prema kojoj se mjera primjenjuje nakon okončanja istražnih aktivnosti.

Empirijski dio koji se odnosio na primjenu ove mjere obuhvatao je analizu sadržaja sudskih i sličnih dokumenata iz četiri njemačke pokrajine, te ispitivanje tužilaca, sudija, advokata, policajaca i djelatnika telekomunikacijskih poduzeća. Istraživanje je ukazalo da velika većina slučajeva u kojima se koristi uvid u telekomunikacijske podatke odnosi na kataloške delikte iz čl. 100 Zakona o kaznenom postupku SR Njemačke, i to ponajprije na delikte vezane za zloporabu droga (četvrtina slučajeva), razbojništva (također jedna četvrtina), i ubojstva (19 %). Gotovo svaki peti postupak u kojemu je korišten uvid u telekomunikacijske podatke je sadržavao elemente organiziranog kriminaliteta. Vrijednost nalaza dobivenih uvidom u telekomunikacijske podatke je tek operativna ili u najboljem slučaju relevantna za fazu prethodnog kaznenog postupka, jer uglavnom služe za identifikaciju počinitelja ili zločinačkih mreža i kontakata, kao priprema za druge radnje dokazivanja (poput

raster pretraga), ili pak za provjeru drugih činjenica (kontrolne činjenice). Dakle, rjeđe je njihov sadržaj imao karakter pravno relevantnih činjenica. Ovome svjedoče i sljedeći podaci: analiza sudskih spisa ukazala je da je uporaba uvida u telekomunikacijske podatke donijela tek u oko 20-tak % slučajeva uspjeh, i to najčešće identifikacijom počinitelja ili drugih involviranih u kazneno djelo (oko 10 % uspješnih slučajeva), a u tek cca. 6 % slučajeva osiguravanjem dokaza u kaznenom postupku. Posebna je vrijednost što je ova mjera doprinijela većoj stopi priznanja osumnjičenika, dakle posredno utjecala na efikasnost istražnih napora i cjelokupnog postupka. Optužnica je u slučajevima u kojima je rabljen uvid u telekomunikacijske podatke podignuta u tek četvrtinu slučajeva, dok je u 60 % postupak obustavljen. Međutim, u slučajevima u kojima jest podignuta optužnica, a u kojima je korištena elaborirana mjera, procenat osuđujućih presuda je dosta visok (oko 85 %).

Najzad, Albrecht navodi da sa metodološke ravni ovakva vrsta istraživanja ima nevjerojatan potencijal: prema njemu, nadzoru u (tele)komunikaciju u trajanju od nekoliko mjeseci oko stotinu osoba odgovara oko 35 godina terenskog rada! Validnost podataka je također neupitna. Ostaje da vidimo šta će nova istraživanja na istu ili sličnu temu donijeti u budućnosti.

Nadzor nad komunikacijama

Dr. Kilchling je u izlaganju o nadzoru nad komunikacijama istakao da se radi o jednoj od starih, poprilično primjenjivanih mjera, koja nalazi aplikaciju kako u represivnoj, tako i preventivnoj (proaktivnoj) domeni rada ne samo u kontekstu otkrivanja i dokazivanja kaznenih djela, nego općenito i u domeni rada (javnih i tajnih) sigurnosnih službi. Danas općenito vrijedi da ova mjera pojačano dobija na značaju, i dobar je primjer konvergencije između prevencije i represije kriminaliteta, te unutarnje i vanjske sigurnosti (Albrecht, Grafe & Kilchling, 2008).

U dijelu koji je tretirao zakonski osnov za poduzimanje nadzora nad komunikacijama, Kilchling je istakao da se radi o višestrukom osnovu za primjenu mjere (v. supra naslov 2.2.), koji je u nekoliko navrata zadnjih decenija mijenjan, tako da je danas u SR Njemačkoj dozvoljena uporaba ove radnje za oko stotinjak delikata. Sa zakonske strane, interesantno je istaći da u SR Njemačkoj nadzor nad komunikacijama može odrediti sud, ali u iznimnim slučajevima i tužitelj.

Studija koju je Kilchling prezentirao imala je više aspekata. Jedan je bio deskriptivni, u kojemu su se istraživači sa Max Planck Instituta zanimali za kvantitet primjene ove istražne radnje. Interesantan je nalaz da je do druge polovice devedesetih godina brojka primjene nadzora nad komunikacijama u SR Njemačkoj bila poprilično stabilna i iznosila je u prosjeku 2500 godišnje, da bi zadnjih nekoliko porasla na više desetaka tisuća godišnje. Istraživači sa Max Planck Instituta su učinili pozamašan napor na dobijanju reprezentativnih podataka, pa su analizirali oko 750 dokumenata, preko 500 kaznenih postupaka, sa preko 1100 osumnjičenih.

Nalazi ukazuju da se ova mjera najčešće određivala za delikte vezane za zlorabu droga, zatim za razbojništva, ubojstva i za kršenje zakona o držanju i nošenju oružja. Najčešći način saznanja za kazneno djelo (kao polazišta tzv. quadruma kriminalističkog istraživanja [Pavišić, Modly & Veić, 2006]), jesu saznanja iz drugih istraga (oko petina slučajeva), prijave ili obavijesti treće osobe i oštećenog (zajedno oko jedne trećine svih slučajeva), te uporaba informatora i drugih posebnih istražnih radnji (oko četvrtine slučajeva). Iznenađuje vrlo visok procenat odobravanja provođenja nadzora nad komunikacijama od strane suda (čak 90 %), što se po Kilchlingu ima tumačiti vrlo pažljivim pripremanjem slučajeva od strane policije i tužilaštva koji ne traže odobrenje od suca dok nisu sigurni da su ispunjene sve pretpostavke za primjenu mjere. Uspjeh poduzetih mjera ogleda se ponajprije u kriminalističkom heurističkom smislu, jer je nadzor nad komunikacijama pružao informacije o novim kaznenim djelima samog osumnjičenog, ali i trećih osoba. U petini slučajeva su osumnjičeni davali informacije koje su kasnije korištene kao dokazi u kaznenom postupku.

Poredeći postupke u kojima nije uspješno korištena barem jedna mjera nadzora nad komunikacijama sa onima u kojima jeste, može se izvući zaključak da sa primjenom nadzora raste vjerojatnoća uspješna okončanja postupka. Konkretno, tri puta je veći broj kaznenih postupaka u kojima je primjenjivana mjera nadzora nad komunikacijama koje su okončane osuđujućom presudom za sve optužene, u odnosu na one u kojima ova mjera nije primjenjivana.

Kućni zatvor

Dr. Rita Haverkamp i dr. Alexandra Than su u prezentaciji koja se ticala (elektronski nadziranog) kućnog zatvora (negve) izložili osnovne principe ovog alternativnog modusa kazne zatvora. Alternativni način izvršenja kazne zatvora počeo se primjenjivati najprije u SAD-u još šezdesetih godina prošlog stoljeća, da bi sa povećanjem zatvorske populacije i enormnim troškovima s tim u svezi uslovio njegovu primjenu u Engleskoj, Nizozemskoj, Belgiji i drugim zapadnoeuropskim zemljama. Do njegove primjene u SR Njemačkoj dolazi tek 2000. godine, da bi u zadnjih nekoliko godina doživio popriličnu ekspanziju i nailazi na uporabu širom države. Ratio uvođenja ovakvog modusa izvršavanja kazne zatvora jest reduciranje troškova izdržavanja kazne, kao i rasterećenje sustava za izvršenje kaznenih sankcija.

Than navodi da elektronski nadzirani kućni zatvor načelno treba imati popriličan uspjeh, jer predstavlja „kombinaciju intenzivne skrbi, strogog nadzora i samokontrole, putem kojih se povećavaju šanse za uvjetni otpust i izbjegava opoziv uvjetne osude“. Istraživači sa Max Planck Instituta su se bavili primjenom, adekvatnošću, učinkovitošću, tijekom, rezultatima i korišću primjene elektronski nadziranog kućnog zatvora u njemačkoj pokrajini Hessen. Than je iscrpno izvjestila i o pravnom okviru za kućni zatvor u Mađarskoj, Nizozemskoj, Švicarskoj i Švedskoj.

Ključni nalazi studije koju je prezentirala Rita Haverkamp sugeriraju široku prihvaćenost elektronski nadziranog kućnog zatvora od strane ispitanika (praktičari koji rade u pravosudnom, tj. sustavu za provođenje sankcija), i to najčešće u slučaju izrečene kazne zatvora do šest mjeseci. Rijetko su ispitanici bili za primjenu ove sankcije za duže kazne zatvora, što je impliciralo da se ona često doživljava kao srednje rješenje između uvjetne osude i zatvora. Primarni delinkventi, i to starije osobe, hendikepirani ili trudnice su navedene od strane eksperata kao skupine za koje se ova sankcija čini posebno prikladnom. Najzad, autorica drži da je elektronski nadzirani kućni zatvor dobra alternativa za izrečene kazne zatvora do šest mjeseci (umjesto dosadašnjih tri), kao i slučajevima kad su ispunjeni uvjeti za opoziv uvjetne osude, te u posebnim slučajevima uvjetnog otpusta.

Pretraga stana i poslovnih prostorija

U radu istražnih organa, posebice u silogističkoj dimenziji, „slučajevi pretrage stana su dosta česti“ (Krivokapić, 2008, s. 307). Pri tomu je i kriminalističko-operativni i procesni značaj radnje velik (ibid.). Unatoč neospornom značaju ove tradicionalne radnje dokazivanja, ne postoje egzaktni empirijski podaci o njezinoj uporabi u praksi. Izlaganje dr. Kilchlinga upravo se bavi ovim nedostacima.

Tradicionalna radnja dokazivanja sa razvojem tehnologije konstantno dobija nove sadržaje, poput pretrage računala, mobilnih telefona, organizatora, i sl. Kilchling sa suradnicima u istraživanju (čiji je dio izložio na kursu) polazi od pretpostavki da se većina pretraga poduzima bez sudskog naloga, temeljeći rad na zakonskoj osnovi da je to moguće poduzimati u slučajevima hitnosti. Istraživanje je usmjereno, pored bavljenja ekstenzijama primjene ove radnje, i zakonskom osnovom aplikacije pretrage stana i poslovnih prostorija, te značajem njezina provođenja za daljnji tijek postupka i odnos sa drugim radnjama dokazivanja.

Prema Kilchlingu, istraživanje (koje nije završeno) treba empirijski doprinijeti aktualnoj kriminalnopolitičkoj debati oko nužnosti novog uređenja pretrage. Posebna će se pozornost posvetiti ograničenjima primjene ove radnje i da li je dovoljno fleksibilna da ostane nezamjenjiva u pribavljanju dokaza „istraživanjem predmeta uporabom osjetila“ (Pavišić et. al., 2006), te da li su prikrivene radnje pretresanja, poput online pretrage, opravdane.

Online pretraga

Phillip Brunst je u interesantnom izlaganju o online pretrazi-posebnom načinu pretrage, koji se sastoji u tomu da kriminalistički istražitelj posredstvom posebnih kompjutorskih programa pretražuje računalo osumnjičenika- ukazao na brojne kontroverzije koje prate ovakav način istraživanja i dokazivanja kaznenih djela.

Ustavni sud SR Njemačke je u odluci iz 2008. godine ukazao da pravna regulativa u oblasti on line pretrage nedostaje, i da ju tek treba stvoriti. Ovo se posebno odnosi na detaljnije uređenje utvrđivanja mjesta i predmeta pretrage.

Studija čije je karakteristike Brunst izlagao temelji se na analizi sadržaja relevantne stručne literature. Prvi dio studije se bavi tehničkim pretpostavkama za online pretrage, i to na temelju fenomenološke klasifikacije skupina kaznenih djela, a drugi pravnom stranom. Interesantno je sa tehničke strane napomenuti da se online pretraga može izvesti na tri načina: fizičkim upadom u prostoriju gdje je smješteno računalo, pa onda izvršiti pretragu (klasična pretraga pokretne stvari), hacking-om (upadanjem i uvidom „na daljinu“ u podatke osumnjičenog na računalu), te suradnjom sa trećim osobama koje su u mogućnosti pristupiti računalu osumnjičenog i instalirati nadzorni uređaj. Ova se mjera može poduzeti jednokratno ili kontinuirano pratiti aktivnosti osumnjičenog na računalu, u kom slučaju govorimo o nadzoru. Zadnji dio studije se bavi prijedlogom izmjene zakona, kojim bi se stvorila kvalitetnija osnova za primjenu ove mjere u kriminalističkom istraživanju, imajući pri tomu i dimenziju ljudskih prava.

Brunst zaključuje da, iako je početkom 2008. godine došlo do pomaka u uređenju materije oko online pretrage, čini se da uporedo sa tehničkim napretkom i na normativnom planu ostaje potreba za usavršavanjem.

Video nadzor

Alke Glet je u prezentaciji „The friendly eye in the sky: Sveobuhvatni video nadzor- Velika Britanija kao uzor efikasnije prevencije kriminaliteta za Njemačku?“ ukazala na široku rasprostranjenost video nadzora u Europi, koji je u međuvremenu postao „standardni dio sigurnosne infrastrukture i uobičajen prizor na ulicama“. Primjena video nadzora ne iscrpljuje se samo u suzbijanju kriminaliteta, nego i u preventivnom djelovanju i povećanju osjećaja sigurnosti kod građana.

Ključna pitanja koja autorica postavlja su nužnost, srazmjernost, dozvoljenost i efikasnost ovakvog oblika nadzora. Autorica navodi da je do pojave CCTV-a (engleska inačica video nadzora) došlo iz sigurnosnih, policijskih i kaznenopravnih razloga. Do instaliranja uređaja za video nadzor došlo je u Velikoj Britaniji još 1975., da bi do poprilične ekspanzije primjene ove mjere došlo u devedesetim godinama prošlog stoljeća. Danas u Velikoj Britaniji ima preko 4 milijuna kamera, što čini petinu svih video kamera korištenih u ovu svrhu u svijetu! Čak je 95 % svih britanskih gradova pokriveno CCTV-ijem, a građani bivaju snimljeni kamerom od 8 do 300 puta dnevno. U SR Njemačkoj se video nadzor, i pored prepoznatog potencijala, relativno slabo koristi.

Autorica izlaže i vrlo interesantne nalaze o efikasnosti ovih mjera. Tako studija Welsha i Farringtona iz 2002., zasnovana na meta analizi 22 druge studije, ukazuje

da je video nadzor najefikasniji na polju prevencije i suzbijanja kriminaliteta vezanog za krađu automobila, provalnih krađa, nadzora nad parkinzima, ali je skromnih rezultata u domeni nasilničkog kriminaliteta. Gotovo jednako pozitivan (ili negativan) utjecaj video nadzor ima u gradskim otvorenim površinama, kao i u sredstvima javnog prijevoza. Jedna druga studija Gilla i Spriggsa iz 2005. godine pokazala je da instaliranje video nadzora nema značajnijeg efekta na reduciranje kriminaliteta.

Autorica zaključuje da nije moguće izvući jednoznačne zaključke o značaju video nadzora u prevenciji i represiji kriminaliteta. Mišljenje koje i mi dijelimo je da se tek provođenjem daljnjih istraživanja može tvrditi da li su i u kojoj mjeri ovakve suvremene metode suprotstavljanja kriminalitetu uspješne.

Stavovi građana o unutarnjoj sigurnosti

Dr. Helmut Kury i dr. Gabriella Kulscár su u ovom izlaganju ukazali da su stavovi građana o unutarnjoj sigurnosti, kaznenoj politici, policiji, itd., često bili predmetom javnih diskusija. Notorna je činjenica, naime, da su oficijelni podaci tek mjera efikasnosti rada državnih organa, a nikako stvarnog stanja sa kriminalitetom (Van Dijk, 2006). Nužno je da državne institucije imaju šireg uvida u stanje sa kriminalitetom u društvu, mimo onih podataka kojima raspolažu na temelju njihovih „službenih“ aktivnosti. Kury i Kulscár izlažu nalaze takve jedne komparativne studije provedene u SR Njemačkoj, te nekim zemljama srednje i istočne Europe.

Čest je nalaz u studijama da građani smatraju da je kaznena politika blaga. Na temelju toga se u zapadnoj Europi vode debate o potrebi pooštavanja kaznene politike. Interesantan je nalaz u tom kontekstu da su ispitanici iz istočnih zemalja punitivniji (više okrenuti strožijim kaznama) nego oni iz zapadnih. Na individualnoj razini pokazalo se da ukoliko ispitanik više zna o počinitelju, cijeni da mu treba izreći blažu kaznu. Spol, obrazovanje, dob također su značajne varijable u predikciji strožijih stavova o kaznama.

Istraživanje generalno smjerâ ispitivanju višeslojnosti pojave i njezine povezanosti sa specifičnim društvenim prilikama na relaciji istok-zapad. Osnova je istraživanje koje je početkom devedesetih provedeno u gradovima Freiburg i Jena u Njemačkoj, kao i drugim manjim gradovima. Ovakav longitudinalni pristup treba osigurati propitivanje utjecaja društvenih faktora na stavove o kaznama i kaznenoj politici.

Zaključak

Nezamislivo je usavršavati spoznaje o nekoj pojavi bez promišljanja, diskutiranja i razmjene iskustava o njoj. Ovo je posebice bitno u oblasti kriminaliteta, koja nepos-

redno i posredno utječe na kvalitetu života svih. Jedan od izvora saznanja i podataka o kriminalitetu jesu svakako kursevi.¹¹

Bienalni kriminologijski ljetni kurs u organizaciji Max Planck Instituta za strano i međunarodno kazneno pravo i Pravnog fakulteta Univerziteta u Pečuju jedan je od uspješnih projekata na području istočne Europe umrežavanja znanstvenika kojima je područje interesovanja crimen. Potpunije upoznavanje fenomena kriminaliteta, kako sa naučne teorijske, tako i empirijske ravni, nužno je i za preispitivanje postojećih strateških i operativnih opredjeljenja na suzbijanju kriminaliteta.

Jedna od najjemenitnijih istraživačkih institucija u Europi, Max Planck Institut, te Pravni fakultet Univerziteta u Pečuju, pokrenuli su ovaj kurs sa ciljem promicanja novih naučnih spoznaja iz oblasti kriminaliteta. Koncept kursa prema kojemu se auditorij upozna sa novim istraživanjima, te diskutira o specifičnim okolnostima i situaciji u svakoj od zemalja iz kojih dolaze participantí, čini se iznimno uspješnim. Zahvaljujući kvalitetnim temama i predavačima, razmjenama iskustava i mišljenja, ovaj kurs smjera da postane važnim forumom za razmjenu mišljenja i mjestom kontakta mladih kriminologa sa prostora srednje i istočne Europe.

Poseban dio jesu vannastavne aktivnosti, u kojima mađarski domaćini sa bogatim turističkim programom opravdavaju epitet jednog od najgostoprivljivijih naroda Europe.

Ostaje da preporučimo zainteresiranim da apliciraju za učešće, jer zasigurno imaju šta čuti i spoznati.

---

¹¹ Kurs (lat. *cursus*) jest izlaganje neke nauke ili nekoga njenog dijela, te tijekom ili razvoj nečega (Klaić, 1974). U kontekstu razvoja nauke ili struke, to je (kratki) tečaj upoznavanja sudionika sa stručnim vještinama i/ili naučnim i inim spoznajama.

Literatura

- Adler, F., Mueller, G. O. & Laufer, W. S. (2007.). *Criminology*. New York: Mc Graw Hill.
- Albanese, J. S. (2004). *Organized Crime in Our Times*. Cincinnati: Anderson Publishing.
- Albrecht, H.J., Dorsch, C., Krüpe, C. (2003.). *Rechtswirklichkeit und Effizienz der Überwachung der Telekommunikation nach den §§ 100 a, 100 b StPO und anderer verdeckter Ermittlungsmaßnahmen (Abschlussbericht)*. Freiburg: Max-Planck-Institut f. ausländ. u. inter. Strafrecht.
- Albrecht, H.J., Grafe, A., & Kilchling, M. (2008). *Rechtswirklichkeit der Auskunftserteilung über Telekommunikationsverbindungsdaten nach §§ 100g, 100h StPO*. Freiburg: Max-Planck-Institut f. ausländ. u. inter. Strafrecht.
- Berg, B. L. (2008). *Criminal Investigation (fourth edition)*. New York: McGraw-Hill.
- Derenčinović, D. (2004). *Uvod u kriminologiju i socijalnu patologiju s osnovama kaznenog prava*. Zagreb: Pravni fakultet.
- Fijnaut, C. & Paoli, L.(eds.) (2004.). *Organised Crime in Europe. Concepts, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond*. Dordrecht: Springer.
- Gropp, W., & Huber, B. (2001). *Rechtliche Initiativen gegen organisierte Kriminalität*. Freiburg: Max-Planck-Institut f. ausländ. u. inter. Strafrecht.
- Groß, H., & Geerds, F. (1977.). *Handbuch der Kriminalistik. Wissenschaft und Praxis der Verbrechensbekämpfung. (Band 1)*. Berlin: Schweitzer Verlag.
- Hagan, F. E. (1994). *Introduction to Criminology*. Chicago: Nelson-Hall Publishers.
- Horvatić, Ž. (1993.). *Elementarna kriminologija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Ignjatović, Đ. (2005.). *Kriminologija*. Beograd: Službeni glasnik.
- Klaić, B. (1974.). *Veliki rječnik stranih riječi, izraza i kratica*. Zagreb: Zora.
- Krivokapić, V. (2008). *Kriminalistička taktika*. Beograd: Nade design; Narodno delo.
- Masters, R., & Roberson, C. (1990.). *Inside Criminology*. New Jersey: Prentice Hall.
- Pavišić, B., Modly, D., & Veić, P. (2006). *Kriminalistika*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Sačić, Ž. (2001). *Organizirani kriminal- metode suzbijanja*. Zagreb: Informator.
- Siegel, L. J. (2006.). *Criminology*. Belmont: Thomson Wadsworth.

- Sielaff, W. (1994). Organisierte Kriminalität. U Kube, E., Störzer, H. U., & Timm, K. J. Kriminalistik. Handbuch für Praxis und Wissenschaft (Band 2). Stuttgart: Richard Boorberg Verlag. Str. 501-529.
- Sutherland, E. H., & Cressey, D. R. (1974.). Criminology (ninth ed.). Philadelphia: J. P. Lippincott Company.
- Van Dijk, J. (2006). The ICVS and Beyond: Developing a Comprehensive Set of Crime Indicators. U Aromaa, K., & Viljanen, T. (eds.). International Key Issues in Crime Prevention and Criminal Justice. Helsinki: Heuni, Str. 120-144.

Biografija

Darko Datzer Magistar kriminalističkih nauka, viši asistent na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu.

Autorski i koautorski izradio više naučnih i stručnih članaka koji se bave prevencijom i suzbijanjem korupcije (posebice korupcije u policiji), te teorijskom kriminalistikom; učesnik više stručnih i naučnih istraživačkih projekata iz oblasti kriminologije i kriminalistike.

ddatzer@fknbih.edu

Upute o načinu pripreme radova za slanje u časopis

Radovi se mogu dostavljati poštom, mailom (krimteme@fknbih.edu) i na drugom elektronskom nosiocu podataka (CD, DVD i sl.), odnosno, putem prilagođene aplikacije na zvaničnoj web stranici Fakulteta kriminalističkih nauka (www.fknbih.edu).

Recenzirani radovi se kategoriziraju na slijedeći način:

Naučni članak koji sadrži neobjavljene i nove rezultate originalnih istraživanja u potpunom obliku kategorizira se kao **izvorni naučni rad (original scientific paper)**; rad se kategorizira kao izvoran onda kada daje značajan doprinos određenoj naučnoj problematici ili njenom razumijevanju i kada opisuje nove rezultate istraživanja iz neke oblasti; napisan je tako da bilo koje lice koji se bavi istim područjem na osnovu navedenih informacija može ponoviti istraživanje i postići opisane rezultate s jednakom tačnošću ili unutar granica pogreške koje navodi autor, ili može ponoviti autorova zapažanja, proračune ili teoretske izvode. Po pravilu je organiziran po shemi IMRAD (od engl. Introduction, Methods, Results, Analysis and Discussion)

Naučni članak koji sadrži nove još neobjavljene rezultate originalnih istraživanja, ali u preliminarnom obliku kategorizira se kao **prethodno saopćenje (preliminary note)**; ovaj oblik članka podrazumijeva objavljivanje novih naučnih rezultata, ali bez dovoljno pojedinosti koje bi omogućile čitatelju provjeru iznesenih podataka kao što je slučaj u izvornom naučnom radu

Naučni članak koji sadrži originalan, sažet i kritički prikaz jednog područja teorije ili praktična istraživanja, u kojemu autor i sam aktivno kritički sudjeluje, a u kojem mora biti naglašena uloga autorovog originalnog doprinosa tom području u odnosu na već objavljene radove, kao i pregled tih radova, kategorizira se kao **pregledni naučni rad (review article)**; pregledni rad, dakle, sadrži cjelovit prikaz stanja određenog područja teorije ili njene primjene, autor donosi vlastiti kritički osvrt i ocjenu, te obavezno navodi podatke o svim objavljenim radovima koje je koristio kao polazište za svoj rad

Stručni članak koji sadrži korisne priloge iz određene struke i za određenu struku, ali ne predstavlja originalna istraživanja kategorizira se kao **stručni rad (professional paper)**

Ostali radovi kao što su recenzije, prikazi i izvještaji objavljuju se u posebno za to predviđenom dijelu časopisa

Kategorija rada se navodi uz pojedini rad.

Jednom prihvaćeni rad obavezuje autora da isti rad ne smije objaviti drugdje bez dozvole redakcije.

Radovi dostavljeni na bilo kojem od jezika pomenutih u čl. 30. Pravilnika moraju biti lektorirani. Lektori koje odredi redakcija vrše superviziju.

Podaci koji se navode uz rad

Na prvoj stranici rada nalaze se slijedeći podaci:

- Naslov
- Datum i broj riječi
- Imena autora i profesije
- Nazivi ustanova u kojima rade
- Mail adrese
- Kategorizacija
- Sažetak na jeziku rada
- Ključne riječi na jeziku rada
- Sažetak na engleskom jeziku (*Abstract*)
- Ključne riječi na engleskom jeziku (*Key Words*)

Sažetak rada treba sadržavati opći prikaz teme, metodologiju rada, rezultate i zaključak.

Ključne riječi sadrže pojmove koji se tretiraju u radu, ali ne opće i preširoke pojmove (kao npr. društvo) niti preuske pojmove opisane sa puno riječi.

Autor uz rad dostavlja kratku biografiju (25-30 riječi).

Tabele i grafici trebaju biti prezentirani u programima kao što su MS Word, sa jasno iskazanim naslovima. Sve tabele i grafici se u časopisu isključivo štampaju u crno-bijeloj boji.

Napomene u radu se navode u obliku fusnota (footnote). U pravilu su objasnidbenog karaktera.

Svaki rad mora imati normirane i potpune bibliografske informacije za svu korištenu literaturu u APA style (pogledati na <http://www.apastyle.org>)

Kriminalističke teme

Godište VIII Sarajevo, 2008 Broj 3

ZNAČAJ UVIĐAJA KOD DOKAZIVANJA KRIVIČNIH DJELA SILOVANJA: TEORIJA I PRAKSA

Nebojša BOJANIĆ, Irma DELJKIĆ, Marija LUČIĆ-ĆATIĆ

PROUČAVANJE UTICAJA NEFORMALNE EKONOMIJE NA UVOZU BIH

Mirsa d AJETI

**VISOKOŠKOLSKE BIBLIOTEKE I EDUKACIJA KORISNIKA - MODEL FAKULTETA
KRIMINALISTIČKIH NAUKA SARAJEVO**

Beba RAŠIDOVIĆ

DRUGI KRIMINOLOGIJSKI (LJETNI) KURS „TEHNIKA, NADZOR, KAZNENI POSTUPAK“

Darko DATZER

ISSN 1512-5505

**FAKULTET ZA KRIMINALISTIKU,
KRIMINOLOGIJU I SIGURNOSNE STUDIJE**

<http://www.fknbih.edu>

e-mail: krimteme@fknbih.edu